

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

EDUKAČNÍ MOŽNOSTI A LIMITY SENIORŮ

Educational possibilities and limits of seniors

Diplomová práce

Vypracoval: Bc. Lubomír Frkal

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Naděžda Špatenková, PhD.

Olomouc

2015

Prohlašuji, že jsem magisterskou práci vypracoval samostatně a všechny použité prameny řádně citoval a uvedl v seznamu literatury.

V Olomouci dne 8. 12. 2015

Děkuji vedoucímu práce, PhDr. Mgr. Naděždě Špatenkové za odborné vedení, cenné rady, její čas a připomínky, které mi poskytla před i během vypracování této magisterské práce.

V Olomouci dne 8. 12. 2015

Anotace:

Edukační možnosti a limity seniorů

V diplomové práci se zabývám problematikou edukace seniorů a jejich limity ve vzdělávání. V teoretické části práce se zaměřuji na charakteristiku stárnutí a stáří, teorii stárnutí, pojem seniora, involučními změnami seniorů ve stáří, jejich edukací a motivacemi ke vzdělávání a jejich limity ve vzdělávání. Charakterizuji také možnosti vzdělávání seniorů v institucích pro zájmové vzdělávání.

Empirická část je zaměřena na metodiku a techniku kvalitativního výzkumu. Cílem empirické části práce je zjištění, zda se senioři dále vzdělávají, jaké jsou jejich možnosti se dále vzdělávat, jaké vzdělávací aktivity preferují a jaké jsou důvody, které jim zabraňují se dále vzdělávat. V této části se dále zabývám metodikou a technikou kvalitativního výzkumu, výběrem respondentů, výzkumem v terénu a interpretací výsledků výzkumu.

Klíčová slova: stárnutí, stáří, senioři, involuční změny, edukace, motivace, limity

Annotation:

Educational possibilities and limits of seniors

The thesis deals with the problems of education of seniors and their barriers. In the theoretical part focuses on the characteristic of aging and old age, aging theory, the notions of seniors, involuational changes in the old age, education of seniors, seniors motivations for education and their barriers to education. Also I characterize their educational opportunities at institutions of interest education.

The aim of the empirical part of the thesis is to determine whether seniors to further educate themselves, what are the options for further education, what learning activities they prefer and what are the reasons preventing their further education. In this part is also concerned with the methodology and technique of the qualitative research, the selection of respondents, the research in the field and the interpretation of the research results.

Key words: aging, old age, seniors, involuational changes, education, motivation, barriers to education

Obsah

Úvod	7
Teoretická část	10
1. Fenomén stáří.....	10
1.1. Stárnutí a stáří	10
1.1.1. Teorie stárnutí v kontextu edukace seniorů.....	13
1.2. Pojem senior.....	15
1.2.1. Ageismus	16
1.3. Demografické aspekty stáří v kontextu aktivního stárnutí.....	17
2. Změny jedince ve stáří.....	19
2.1. Fyzická (biologická) involuce	19
2.2. Psychická involuce	20
2.3. Sociální změny	22
2.4. Vliv změn jedince ve stáří na edukaci seniorů.....	22
3. Edukace seniorů	23
3.1. Teorie edukace seniorů	23
3.2. Specifika seniorského věku	25
3.3. Gerontagogika	26
3.4. Základní cíle a funkce edukace seniorů	28
3.5. Specifika edukace seniorů	30
3.6. Schopnost seniorů se dále vzdělávat	32
3.7. Motivace seniorů ve vzdělávání a jejich preference	33
3.8. Limity seniorů ve vzdělávání	35
4. Instituce pro edukaci seniorů	37
4.1. Univerzity třetího věku	37
4.2. Akademie třetího věku	39
4.3. Univerzity volného času	40
4.4. Kluby seniorů.....	40
4.5. Jiné vzdělávací aktivity a možnosti pro seniory.....	40
Empirická část.....	43
5. Teorie kvalitativního výzkumu.....	43
5.1. Cíl výzkumu.....	45
5.2. Místo výzkumu a výzkumný soubor	45

5.3.	Technika výzkumu	46
5.4.	Metoda pořízení, vyhodnocení a analýzy dat	47
5.5.	Zhodnocení provedených rozhovorů	49
5.5.1.	Identifikace respondentů	49
5.5.2.	Účast na vzdělávacích akcích pro seniory	49
5.5.3.	Šíře a dostatečnost vzdělávacích akcí pro seniory	50
5.5.4.	Kvalitativní zhodnocení vzdělávacích akcí pro seniory.....	51
5.5.5.	Názor respondentů na finanční náročnost vzdělávacích akcí pro seniory	52
5.5.6.	Názor respondentů na zdravotní omezení vzdělávacích akcí pro seniory	53
5.5.7.	Podpora rodiny v návštěvě vzdělávacích akcí pro seniory	53
6.	Rekapitulace rozhovorů s respondenty.....	54
6.1.	Rozhovor 1.....	54
6.2.	Rozhovor 2.....	55
6.3.	Rozhovor 3.....	56
6.4.	Rozhovor 4.....	57
6.5.	Rozhovor 5.....	58
6.6.	Rozhovor 6.....	59
7.	Závěr a doporučení pro praxi	61
8.	Literatura	65

Úvod

Stáří je možno označit za fenomén dnešní doby. V minulosti na něj bylo nahlíženo jako na nepodstatný problém a to jak ve světě, tak i v naší zemi. Postupem času se však problémy s narůstajícím počtem obyvatel v postproduktivním věku stávaly předmětem politických i ekonomických rozhodnutí, kdy tyto zejména ekonomické problémy, které spočívají ve zvětšujícím se rozdílu v počtu produktivních a neproduktivních obyvatel, narušují neustále se zmenšující rovnováhu mezi přínosem produktivního obyvatelstva a potřebami obyvatel v postproduktivním věku - seniorů. Proto se tato problematika řešení zvyšujícího se počtu seniorů dostala do popředí i v naší společnosti. Jde nejen o současnou situaci, ale zůstává dosud i mnoho nevyřešených problémů a otázek, jak tomu bude v příštích letech, jaká bude budoucnost společnosti a seniorů třeba za 20 nebo 50 let. Jaký bude počet seniorů, jaký bude mít jejich předpokládaný nárůst vliv na ekonomiku společnosti a jak produktivní obyvatelstvo zajistí svou slušnou životní úroveň i spokojený život seniorů. Nelze také, při ekonomických úvahách, opomíjet relativně značný počet nezaměstnaných obyvatel, který bude přetrvávat i v příštích letech.

Tyto dosud nevyřešené problémy působí i na názory zejména mladých obyvatel v produktivním věku ve smyslu převažujícího negativního postoje k seniorům. Jedním z důvodů je také jejich obava z budoucího narůstajícího počtu seniorů v příštích letech na počet obyvatel v produktivním věku a nezvládnutí nákladů na životní zabezpečení seniorů - důchodů, které ve výdajové části státního rozpočtu neustále narůstají. Řešení této situace je velmi složité a zvyšování hranice odchodu do důchodu tomu nepomůže. Nejen proto, že tato hranice má své meze z fyzických, zdravotních i psychických důvodů seniorů, ale také z důvodu politických a ekonomických. Je nutno také přihlédnout k průběžnému poklesu počtu narozených dětí v naší zemi, což v důsledku znamená i postupné snižování počtu produktivního obyvatelstva. Na druhé straně zůstává skutečností, že průměrný věk mužů i žen se zvyšuje a schopnosti seniorů se relativně k věku posunují nad stanovenou hranici odchodu do důchodu.

Mezi seniory však existují rozdíly v psychických i kognitivních schopnostech, v jejich zájmech a potřebách. Senioři nejsou homogenní skupinou, jejich schopnosti a zájem k dalšímu

vzdělávání odpovídají jejich subjektivnímu vztahu k životu a také životní situaci, jak zdravotní, tak finanční.

Jedna z možností aktivního života seniorů je další vzdělávání ve vzdělávacích programech v naší zemi, které mohou být pro většinu z nich základem pro úspěšné prožití seniorského věku a udržení si aktivit každodenního života.

Ve své práci jsem se proto zaměřil na edukaci seniorů a limity v jejich vzdělávání. V teoretické části mapuji pojmy stárnutí a stáří, pojem senioři, involuční změny ve stáří, možnosti edukace, jejich motivace ke vzdělávání a možnosti vzdělávání. Výzkum jsem provedl v Prostějově u seniorů žijících v tomto městě i v regionu Prostějovska. Pro ověření problematiky edukace seniorů a získání základních poznatků jejich edukačních možností, jsem již v rámci projektu diplomové práce provedl zkušební rozhovory se seniory na dané téma, muž a žena, v postproduktivním věku, v březnu 2014. Z výsledků těchto rozhovorů jsem získal informace, které mně umožnily elementární orientaci při zpracování teoretické i praktické části práce. Tyto zkušenosti byly pro mě také návodem při zpracování některých problémů v edukaci seniorů v kapitolách teoretické části práce a stanovení výzkumných otázek v její praktické části. Z rozhovorů jsem také zjistil, že u nich existuje snaha o ochranu jejich soukromí a rodiny. S tímto jsem musel počítat v rozhovorech při prováděném výzkumu.

Je na každém seniorovi, aby si udržel aktivity každodenního života a možná i dalšího společenského uplatnění dle svých možností. Hranici skutečného stáří nelze stanovit, každý člověk je ve své podstatě jedinečný, žil ve světě svého osobního života, měl jiné schopnosti vyrovnávat se se životními problémy. I po 65. roce věku jsou senioři aktivní, často pracují, účastní se společenského života a zajímají se o vše nové, co jim doba přináší a je mnoho případů, že se i dále vzdělávají, protože pasivní čekání na přicházející změny ve stáří jim neumožňuje žít aktivní život.

Cílem mé práce je zjistit, zda se senioři dále vzdělávají, jaké jsou možnosti se dále vzdělávat, jaké vzdělávací aktivity preferují a jaké jsou důvody, které je ve vzdělávání limitují.

Díličními cíli je mapování šíře a možnosti akcí pro seniory, jak tyto vzdělávací akce hodnotí, jaké jsou jejich názory na finanční a zdravotní omezení ve vzdělávání a zda mají podporu rodiny při účasti na vzdělávacích akcích.

Uvedeným cílům odpovídá struktura otázek, které budu předkládat respondentům. Hlavní otázku předpokládám ve formě , zda se senior účastní vzdělávacích akcí a v jakém časovém rozmezí. Od této otázky budu odvíjet další zpřesňující otázky - jaký je jeho názor na dostatečnost nabídek ke vzdělávání a jaká je přístupnost k těmto nabídkám, jak hodnotí úroveň vzdělávacích akcí a kde se vzdělávacích akcí zúčastnil. Případně budu pokládat další otázky, které mi umožní pochopit a interpretovat jeho vnímání této problematiky a jeho subjektivního postoje ke vzdělávání seniorů, např. názor na finanční nebo zdravotní omezení ve vzdělávání seniorů , podpora rodiny aj.

Teoretickou část jsem rozdělil na kapitoly a podkapitoly, které obsahují samostatné části práce. Podkapitoly pak specifikují jednotlivé problémy podrobněji. V kapitolách a podkapitolách se snažím mapovat všechny jevy a faktory, které ovlivňují, resp. mohou ovlivňovat seniory v jejich rozhodování se dále vzdělávat. A to s přihlédnutím k možnostem vzdělávání v dosažitelných místech jejich bydliště i k jejich limitům v oblasti fyzické, psychické i sociální.

Základem pro teoretickou část práce byla odborná literatura o edukaci, možnostech a problémech edukace seniorů.

Řešení souvisejících problémů se vzděláváním seniorů vychází z poznatků a analýz v empirické části práce. Empirická část práce je zaměřena na výsledky a analýzy získaných údajů od vybraných respondentů seniorské populace metodou kvalitativního výzkumu, jehož elementární metodiku uvádím v empirické části práce.

V závěru diplomové práce uvádím poznatky z provedeného výzkumu a doporučení pro praxi.

Teoretická část

1. Fenomén stáří

Stárnutí a stáří je nezvratným procesem života člověka. Jeho průběh a důsledky jsou individuální záležitostí, každý jedinec přechází do tohoto období života osobitým způsobem, i když tento proces má nebo může mít některé společné znaky, jak je uvedeno v kapitole 2. této práce. Individualitu i společné znaky stárnutí a stáří ovlivňují také osobní život starých lidí, jejich pohled na okolní svět i jejich pohled na způsob aktivního života ve stáří a tím i na rozhodování o jejich přístupu k dalšímu vzdělávání.

1.1. Stárnutí a stáří

Za stárnutí můžeme považovat souhrn zánikových (involučních, regresivních, negativních) změn morfologických a funkčních nastupujících postupně, se značnou interindividuální variabilitou a heterochronně (v různých orgánech a systémech téhož organismu v různém věku). Morfologicky jde o fyziologickou, věkově obvyklou (přiměřenou) atrofii, funkčně o zhoršování vlastností, pokles rezerv, úbytek funkcí, zhoršování reakcí i pružnosti regulací, rozvolňování celovztažného uspořádání neuroimunohumorálního, o změnu biorytmů (např. melatoninu a spánku), hromadění chyb a deficitů. (Čevela a kol., 2012, s. 20). Jedná se o znevýhodňování organismu oproti mladému věku s klesáním zdatnosti, odolnosti a adaptability, souhrnně označovaných jako potenciál zdraví.

Charakterizovat toto období života je obtížné, neboť existuje několik definic stárnutí, ale žádná z nich není zcela přesná. Mlýnková (2011, in Benešová 2014, s. 24) vymezuje stárnutí jako proces, při kterém v buňkách (tkáních, orgánech) probíhají degenerativní změny tvaru a funkcí buněk. Počátek změn je zahájen v různou dobu života jedince a vyvíjí se individuálním tempem. U některého jedince probíhají změny velmi rychle, u některého jsou pomalejší. Rychlost procesu je geneticky determinována, zároveň je ovlivněna životním stylem, prací, kterou vykonává aj.

Topinková, Neuwirth (1995) popisují stárnutí jako specifický, nezvratný a neopakovatelný biologický proces, který je obecný pro celou přírodu a jehož vývoj je nazýván životem. Kalvach a kol. (2004) doplňují proces stárnutí jako přirozený a biologicky zákonitý průběh,

během něhož klesají adaptační schopnosti a zmenšují se funkční rezervy organismu. Benešová (2011, s. 24) uvádí stárnutí u jednotlivce jako biologický proces, kterým je organismus člověka pozměňován od narození do smrti. Stárnutí lidského organismu je proces permanentní a omládnutí není možné.

Malíková (2011, in Benešová, 2014, s. 26) vymezuje dva typy průběhu stárnutí:

- stárnutí fyziologické, které probíhá přirozenou cestou a je standardní součástí života jedince. Jedná se o zákonitý vývoj ontogeneze
- stárnutí patologické, které se může projevovat několika různými způsoby, např. stárnutí předčasné, či extrémně rychlé za krátký časový úsek

Mühlpachr (2001) doplňuje stárnutí o stárnutí úspěšné, kdy fyzický a funkční stav seniora je lepší než obvyklý průměr. Výsledkem je žádoucí fyzická, psychická a sociální aktivita.

Příčiny stárnutí vysvětluje také Mühlpachr (2009, s. 18 - 20) zejména dvěma způsoby:

- epidemiologicky, kdy stárnutí a umírání jsou děje především nahodilé, variabilní a jsou podmíněny vnějšími a chorobnými vlivy a smrt existuje jako náhoda. V optimálních podmínkách může být život velmi dlouhý
- gerontologicky, kdy stárnutí a umírání jsou procesy zákonité a jsou kódovány genetickou informací, smrt stářím existuje jako přirozená skutečnost, ani optimální podmínky život neprodlouží nad jistou hranici, pokud není ovlivněn genetickou informací. U dvojčat však existuje druhová specifičnost a blízkost.

Stárnutí lze definovat různě, např. i jako souhrn změn ve struktuře a funkcích organismu, které podmiňují jeho zvýšenou zranitelnost a pokles schopností a výkonnosti jedince a které kulminují ve stáří a následně ve smrti, uvádí Langmeier, Krejčířová (2006).

Za stáří můžeme označit pozdní fáze ontogeneze, jako poslední vývojovou etapu lidského života. Jde o projev a důsledek involučních změn funkčních i morfologických, probíhajících druhově specifikovanou rychlostí s výraznou individuální variabilitou a vedoucích k typickému obrazu označovanému jako fenotyp stáří. Ten je modifikován vlivy prostředí, zdravotním stavem, životním stylem, vlivy sociálně - ekonomickými i psychickými Čevela (2012, s. 19).

Langmeier (1998) stáří chápe jako období po 65. roce života, kdy lidský organismus slábne, je náchylnější k chorobám a úrazům a vnitřní prožívání směřuje k introverzi a melancholii.

Charakteristiku stáří rozvádí Malíková (2011, s. 15 - 16) jako:

- zákonitý a dovršující proces vývoje člověka
- přirozené období lidského života, vztahované k životnímu období dětství, mládí a době zralosti. Stáří není nemoc, ale přirozený proces změn, které trvají celý život, ale více zřetelné jsou až v pozdějším věku,
- důsledek projevu geneticky podmíněných involučních procesů modifikovaných dalšími faktory (chorobami, způsobem života aj.) a je spojeno s řadou sociálních změn
- konečnou etapu procesu stárnutí, jinými slovy konečnou etapu geneticky vyměřeného trvání života, obdobím, kterému říkáme stáří.

Stárnutí a stáří je individuální záležitostí a to jak z hlediska času, tak i z hlediska rozsahu a závažnosti projevů.

Stáří nejčastěji dělíme na kalendářní, biologické a sociální, Benešová (2014, s. 19).

Kalendářní (chronologické) stáří je stanoveno dosažením určitého věku, od něhož se obvykle nápadněji projevují přirozené změny stárnutí. Počítá se jednoduše ode dne narození. Výhodou chronologického vymezení stáří je jednoznačnost, jednoduchost a snadné porovnání. Nicméně jedná se o obecné, schematické naznačení časových posunů, jemuž se někteří jedinci mohou vymykat. Pro takto označené stáří je často používaná jednotná periodizace, která nepřihlíží k významným ontogenetickým rozdílům mezi muži a ženami.

Biologické stáří (Benešová, 2014, s. 20) je teoretické označení vzniklé míry involučních změn. Pokusy o určení biologického stáří, které by bylo výstižnější než kalendářní věk konkrétního člověka, se nezdařily a tak se určování biologického stáří nepoužívá. Stále chybí dokázání platnosti zjevné skutečnosti, že lidé stejného kalendářního věku se významně liší mírou involučních změn i funkčními zdatnostmi. Biologický věk můžeme zjednodušeně označit jako věk našich orgánů a naší fyzické kondice. Příčiny rozdílů v rychlosti stárnutí nebyly dosud uspokojivě vysvětleny, nicméně teorií a hypotéz je mnoho, např. teorie rozštěpu buněk, teorie volných radikálů, teorie účinku kyslíku, Lipofuscinová teorie vnitřních příčin aj. Další teorie jsou vymezovány od pozorování způsobu života - život ve vysokohorských podmínkách, způsobu stravování, tělesné aktivity apod.

Biologický věk nelze přesně vymezit, kdežto kalendářní je stanoven datem narození. Biologický věk je tedy možné chápat jako souhrn různých příznaků, podle nichž je možné hodnotit celkovou zdatnost jedince, ale jedná se pouze o její subjektivní příznaky.

Sociální stáří je vymezeno změnami rolí, životního stylu i ekonomickým zajištěním. Stáří je v tomto smyslu posuzováno jako sociální událost. Mühlpachr (2005). V souvislosti se sociálním stářím lze vymezit sociální periodizaci života jedince, která člení lidský život do tří, event. čtyř velkých období, tzv. věků (Benešová, 2014, s. 21 - 22). Jde však o zažitá označení, která mohou být do jisté míry nepřesná.

- První věk je označován jako předproduktivní, dětství a mládí, charakterizované vývojem, vzděláváním, získáváním zkušeností a znalostí
- Druhý věk je produktivní s etapou dospělosti, biologické, sociální a zaměstnanecké produktivity.
- Třetí věk je postproduktivní, který definuje stáří nejen jako pokles zdatnosti, ale především fáze za zenitem a bez tvořivé přínosnosti. Tento přístup k třetímu věku však příliš zdůrazňuje pracovní, kolektivně produkční roli jedince a potlačuje hledisko osobnostního rozvoje. Na základě tohoto dělení vznikl také název univerzity „třetího věku“.
- Čtvrtý věk bývá definován pro označení fáze závislosti, nesoběstačnosti. Toto označení je však v rozporu s koncepcí úspěšného stárnutí.

Je třeba se zmínit o funkčním věku, který je dán souhrnem charakteristik biologických, psychologických a sociálních a vyjadřuje v podstatě míru soběstačnosti, sociální a psychické zdatnosti. (Benešová, 2014, s. 22).

1.1.1. Teorie stárnutí v kontextu edukace seniorů

Na proces stárnutí existují různé teorie, které tento proces vysvětlují jednak z hlediska náhodnosti celého procesu nebo jako proces geneticky předurčený.

Teorie o procesu stárnutí můžeme tedy rozdělit dle Čevely (2012) na :

- teorie stochastické, které předpokládají, že události a děje spojené s procesem stárnutí jsou převážně náhodné. S věkem přibývá poruch, chyb a opotřebování organismu. (Smrt je nešťastnou náhodou, smrt stářím neexistuje)
- teorie nestochastické, které předpokládají, že stárnutí je především geneticky předurčeno a naprogramováno. (Smrt stářím existuje, je geneticky determinována).

Mezi stochastické teorie stárnutí patří např. teorie omylů a katastrof (dochází k hromadění chyb v syntéze proteinů), teorie překřížení (v organismu dochází k překřížování proteinů, což

se děje i u DNA), teorie opotřebení (dochází k poškozování životně nenahraditelných částí organismu), teorie volných radikálů (dochází k poruše produkce buněčné energie a k hromadění lipofuscinu), teorie mutační (založena na mutaci DNA, což vede k postupnému zániku buněk).

Mezi nestochastické teorie patří Pacemakerova teorie genetických hodin, Hayflickova teorie limitovaného počtu buněčných dělení, existence genů dlouhověkosti či progerie a teorie hledající smysl potřeby (evoluční teorie, hledání vztahu mezi délkou stáří vůči délce života a délkou nezbytně nutné doby péče o potomstvo).

Jedlička (1991, s. 6 - 7) k tomu uvádí, že teorie průběhu stárnutí můžeme stručně shrnout do poznatku, že s postupujícím věkem dochází, u každého jedince rozdílně, ke změnám, které postihují všechny orgány a tkáně postupným a specifickým způsobem. Některé životní funkce se mění i kvalitativně, zřejmě jako důsledek adaptačních mechanismů. Stárnutí je děj involuční, dezintegrováný, asynchronní a disociovaný, který vede ke snížení výkonnosti, poruchám adaptace, snížení odolnosti vůči nemocím i ke změně reakce na léky. Morfologické a funkční změny pak narušují i vzhled a chování stárnoucího člověka.

Teorie stárnutí v kontextu s edukací seniorů, jak uvádí Špatenková, Smékalová (2015, s. 39), jsou převážně citovány jako teorie aktivit, která předpokládá aktivitu seniorů i ve vysokém věku. Ztracené sociální role by měly být nahrazeny jinými - např. účastí ve vzdělávacích aktivitách. Dále jako teorie odpoutávání, což zn., že stárnoucí lidé se stahují ze společnosti, kdy důchod je vnímán jako součást přirozené redukce rolí. Teorie kontinuity vychází z předpokladu, že lidé v průběhu svého života usilují o stabilitu rolí, tudíž i senioři se pokusí uchovat si kontinuitu svých postojů přesto, že involuční procesy je mohou vystavit různým změnám a ztrátám.

Gerontologové však diskutují o jejich relevantnosti - např. teorie aktivity a odpoutávání jsou příliš zjednodušené, teorie kontinuity tvrdí, že kontinuita životního stylu a stabilita rolí je téměř nemožná za předpokladu nevyhnutelnosti eliminace sociálních rolí ve stáří.

Přesto však tyto teorie nabízejí jistá teoretická východiska pro analýzu procesu vyrovnávání se se stářím, důchodem a přijetím tzv. druhého životního programu ve formě účasti na vzdělávacích akcích.

1.2. Pojem senior

Petřková, Čornaničová (2004, s. 27) uvádí: „Pro označení člověka žijícího v období stáří nacházíme v odborné literatuře různé pojmy. Gerontologie pracuje nejčastěji s pojmem „geront“, v psychologické literatuře se používá pojem „senescent“, jinde se hovoří o „starých“ nebo o „důchodcích“. Zejména označení „starý“ však má negativní citový náboj, jeho nevhodnost kritizovaly i materiály OSN při příležitosti Mezinárodního roku starších lidí.

Pojem senior není v naší legislativě ani v odborné literatuře jednoznačně vymezen. Tento pojem je používán jako synonymum pro označení starého člověka, ale není to zcela přesné. Není to právní ani statistická kategorie, ale kategorie sociologická. Chronologický věk není jednotným kritériem pro zahrnutí do kategorie senior. Pojem senior je preferován jako emociálně neutrální a označuje člověka v celém věkovém období sénia. (srov. Špatenková, Smékalová, 2015, s. 47 - 48).

Pro jeho kodifikaci tohoto označení přispělo i to, že neexistuje jiné emočně nezatížené obecné označení pro člověka v celém věkovém období stáří, systémově navazuje na pojem sénium a je přijímán a používán i účastníky vzdělávacích aktivit.

Názory na klasifikaci stáří se různí, jak uvádí Špatenková (2013, s. 15), stáří je možno klasifikovat dle doporučení Světové zdravotnické organizace (WHO), které se opírá o patnáctileté periody lidského života, např. :

- 45 - 59 let = střední věk
- 60 - 74 let = vyšší nebo starší věk
- 75 - 89 let = pravé stáří, sénium
- 90 a více let = dlouhověkost

Petřková, Čornaničová (2004, s. 27) podává tuto strukturu seniorského věkového období :

- 60 - 74 let = rané stáří, starší věk, z hlediska gerontagogiky mluvíme o mladých seniorech
- 75 - 89 let = vlastní stáří, v gerontagogice starý senior
- 90 a více let = dlouhověkost, velmi starý senior

Pro seniorské věkové období se často používá termín „postproduktivní věk.“ V novější sociologické literatuře se uvádí termín „ekonomicky postaktivní věk“. Jako společný název pro životní období po 60. roce věku se uvádí „třetí věk“, kdy tento termín vychází ze

zjednodušeného členění lidského života na tři základní životní etapy - dětství a mládí, dospělost a stáří.

Se seniorskou populací souvisí řada charakteristických znaků, mezi které patří heterogennost, proměnlivost, ohroženost, převaha žen, ekonomická limitovanost, změna struktury volného času a nemocnost. Např. heterogennost je dána jedinečností schopností a osobních vlastností seniorů, jejich variabilitou involučních biologických procesů a různou mírou chorobných změn. Svůj podíl zde má i sociálně psychologický kontext - jejich životní události, zkušenosti, znalosti jednotlivců, způsob života, hodnotový systém, aspirace a sociálně ekonomické zázemí.

Ohroženost a rizika seniorů můžeme vnímat v ekonomické chudobě, segregaci, v předsudcích mladších generací, vyšší nemocností a také v ageismu.

1.2.1. Ageismus

Negativní postoje ke stáří mohou mít podobu až ageismu. Určující v tomto směru jsou především ekonomické a demografické podmínky ve společnosti. Často se vyskytují i postoje ambivalentní, kdy jsou starší lidé jednak litováni, ale na druhé straně nejsou respektováni. Ageismus, jako věková diskriminace, odráží předsudky a stereotypy společnosti spojené s věkem. Jedná se např. o apriorní vyřazování starších lidí z různých edukačních aktivit, protože nejsou schopni se kompetentně zapojit a efektivně učit. (srov. Špatenková, Smékalová, 2015, s. 14).

V důsledku může být ageismus limitujícím faktorem pro další edukaci seniorů. V současné době je ageismus chápán jako jeden z fenoménů nejen teoretické sociální vědy, ale i politické, sociálně - politické a sociálně - psychologické praxe. Objevuje se jak v rovině individuální, tak strukturální, ale jeho hranice je obtížné stanovit.

Vidovičová (2005, in Špatenková 2013, s. 19) definuje ageismus jako ideologii založenou na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku nebo jejich příslušnosti k určité generaci. Stejný názor zastává i Jirásková (2005, s. 22), která uvádí, že podstatou ageismu je nesprávně pochopená kvalitativní nerovnost jednotlivých fází lidského životního cyklu

prostřednictvím procesu systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a nebo na základě jejich příslušnosti ke starší generaci.

Vágnerová (2007, s. 309) doplňuje, že tento fenomén může také vycházet z přesvědčení, že stáří je obdobím ztrát, celkového úpadku a zhoršené kvality života. Stáří jsou přičítány převážně nežádoucí vlastnosti a nízké kompetence. Dochází k symbolické diskriminaci pouze na základě stáří. Jde o neuvědomovaný projev posunu hodnoty, které nezahrnují nic, čeho by bylo možné dosáhnout až ve stáří.

Ageismus je také jedním z možných zdrojů fyzického nebo psychického násilí na seniorech. Toto násilí lze považovat za specifický problém současné doby, ohrožuje důstojnost seniorů, jejich zdraví a někdy i jejich život. Není dořešen problém, jak má stát vůči tomuto násilí konat a také, zda násilí na seniorech je natolik specifické, že nemůže být dostatečně postihováno běžnými postupy příslušných orgánů a vyžaduje normativní změny.

1.3. Demografické aspekty stáří v kontextu aktivního stárnutí

Jedním z hlavních znaků současné doby je stárnutí populace. Demografické stárnutí označuje zvětšování podílu starých osob v celkové populaci. Stárnutím populace lze rozumět vzájemný podíl dvou věkových skupin a to obyvatelstva do 15 let a obyvatelstva nad 60, resp. 65 let. Nárůst podílu obyvatel starších 65 let není však rovnoměrný, prochází změnami a je nazýván demografickou revolucí. Jejím základem je pokles úmrtnosti postupně převážený poklesem porodnosti. (Benešová, 2014, s. 49 - 50)

Jak uvádí Mühlpachr (2009, s. 31) součástí demografické revoluce je stárnutí populace. Ve společnosti přibývá seniorů relativně (poklesem natality), absolutně (prodlužováním střední délky života) a v pokročilém stáří (prodlužováním života ve stáří).

Stárnutí populace se dotýká i současné české společnosti, každým rokem se zvyšuje počet seniorů, snižuje podíl dětí a zvyšuje se průměrný věk. V české společnosti přibývá seniorů rychleji než příslušníků jiných věkových skupin, jedním z důvodů jsou i ekonomické problémy mladší generace - získat zaměstnání, bydlení, snaha o kariérní růst apod.

Hlavní závěry demografických prognóz ČR uvádějí mírný pokles celkového počtu obyvatel, ČR zůstane migrační zemí, obyvatelstvo zestárne, podíl osob nad 65 let se bude v roce 2050 blížit jedné třetině, tzn. zdvojnásobení podílu seniorů, počet obyvatel starších 85 let se do roku 2050 zvýší pětinašobně, uvádí Čevela (2012, s. 83).

Proto pro naši společnost je cílem uplatnění potenciálu seniorů nad 65 let věku, jejich duševních schopností, možnosti být platný pro společnost. Jedním z východisek pro další uplatnění seniorů ve společnosti je jejich další vzdělávání, možnosti a formy tohoto vzdělávání jsou nabízeny a realizovány ve většině, nejen univerzitních, měst v naší zemi.

V souvislosti s demografickým stárnutím populace vyvstává otázka, jak naplňovat ideu, resp. koncept aktivního stárnutí a jaké místo a roli seniorům v současné společnosti vymezit. Jde pouze o zapojení seniorů na trhu práce, či právě o celoživotní vzdělávání. Aktivní stárnutí neodkazuje pouze na fyzickou aktivitu, ale spíše k zajištění možnosti participovat na dění ve společnosti ve všech fázích života. Koncept aktivního stárnutí podporuje smysluplnost aktivního života seniorů, jejich seberealizaci, vést nezávislý, autonomní život, což otevírá relativně velký prostor pro edukaci zaměřenou na věkovou kategorii seniorů. Vzdělávání se tak může stát reálnou a atraktivní součástí jejich života, uvádí Špatenková, Smékalová (2015, s. 11 – 13).

2. Změny jedince ve stáří

2.1. Fyzická (biologická) involuce

Fyzická (biologická) involuce je zákonitá a vychází z individuálních dispozic. Její podstatou je biologické stáří, což je souhrn nezvratných biologických změn, případně genových expresí. Biologické stáří není stanovitelné, protože neexistují kritéria pro jeho charakteristiku a navíc se stárnutí prolíná s chorobnými změnami ve stáří.

Podle Venglářové (2011, in Benešová, 2014, s. 27) můžeme řadit mezi fyzické změny úbytek svalové hmoty, změny v termoregulaci, změny v činnosti smyslů, v trávicím systému, ve vylučovacím systému aj.

Mlýnková (2011) popisuje, že fyzické změny se týkají většiny orgánových soustav, přičemž nejvýraznější jsou změny na kůži a pohybovém aparátu. K dalším změnám dochází v kardiovaskulárním systému (pokles pracovní kapacity srdce), respiračním systému (snížení schopnosti plic), v nervovém systému (pokles vedení vzruchů v periferním nervovém systému) a ve smyslovém vnímání (snížení efektivity zraku, sluchu, čichu).

Biologické změny jsou nejvíce patrné a odrážejí se ve vzhledu, držení těla, kvalitě kůže a vlasů i v pohybové aktivitě. Projevy biologických změn mohou mít za následek zmenšování odolnosti organismu vůči nepříznivým vlivům, úbytek svalové síly, hmoty a energie, poruchy činnosti jednotlivých orgánů, snižování senzorické kapacity, pokles vitality a energie, zpomalení psychomotorického tempa, zvolnění chůze, pomalejší řeč, větší časovou náročnost při vykonávání činností a dochází k útlumu sexuální aktivity. Objevuje se ateroskleróza, snížení regulace tělesné teploty, inkontinence apod. (srov. Špatenková, 2013, s. 32 - 33).

Fyzickou involuci si lze také představit dle Müllera (2013, s. 30) jako dlouhodobý, velmi komplikovaný a variabilní proces, projevující se zejména přibýváním tuku ve tkáních a orgánech, řidnutí kostí, degenerativními změnami kloubních chrupavek a stárnutím mozku a celé nervové soustavy.

Fyzické změny u konkrétního seniora mohou mít negativní vliv na jeho psychický stav, zhoršený psychický stav pak působí zpětně na fyzické změny a v některých případech je urychluje.

Fyzické, resp. zdravotní faktory mají v procesu edukace seniorů velmi významnou roli. Organizátoři a realizátoři seniorského vzdělávání je musí při plánování edukačních aktivit brát v úvahu, uvědomovat si je a zohledňovat je. Fyzická involuce u seniora může být limitujícím faktorem při jeho rozhodování v účasti na edukačních aktivitách.

2.2.Psychická involuce

V postupujícím stárnutí nastávají u člověka psychické změny a je obtížné rozlišit přirozené involuční změny od změn týkajících se psychických poruch. Špatenková (2013, s. 33) uvádí, že tyto psychické změny však nejsou pravidlem. Obvykle dochází ke zpomalování psychických procesů, zhoršuje se pozornost, zhoršují se i funkce paměti. V oblasti pozornosti se zmenšuje její rozsah, funkce paměti ovlivňují zejména genetické předpoklady, akutní zdravotní stav i zkušenosti. V době, kdy se objevuje pokles krátkodobé paměti (po 40. roce věku), můžeme funkce paměti dále udržovat i rozvíjet. To se týká zejména dlouhodobé paměti a pamětních výkonů spjatých s pracovní činností. Zde hovoříme o specializaci paměti. U inteligence převládal názor, že stárnutí je spojeno s poklesem výkonnosti. Některé schopnosti se však snižují rychleji, jiné pomaleji. Zde je nutno rozlišit dva typy inteligence - fluidní a krystalizovanou. Fluidní inteligence je geneticky podmíněná kapacita mozku zpracovávat a organizovat informace, aby člověk mohl adekvátně reagovat i na zcela nové situace, rychle se učit. Krystalizovaná inteligence je výsledkem formálního vzdělávání, je založena na získávání zkušeností a dovedností potřebných k řešení běžných životních situací. Výkonnost fluidní a krystalizované inteligence asi do 25. roku věku stoupá, po tomto věku fluidní inteligence, ve vztahu k výkonnosti, pozvolna k asi 70. roku věku klesá, zatímco krystalizovaná inteligence i po 25. roku věku pozvolna stoupá, uvádí dále Špatenková (2013, s. 34 - graf).

Krystalická inteligence (představuje výsledek vrozených vloh a všech zkušeností získaných spontánně i formálním vzděláním), stoupá od 25 let až do stáří, fluidní inteligence (kognitivní flexibilita), projevující se ve schopnosti učení se novým věcem a v řešení problémů pod časovým stresem, popřípadě ve schopnosti přecházet z jednoho způsobu myšlení k druhému, klesá výrazně už po 30. roce. Další schopnosti (vizuomotorická flexibilita - např. pohybové dovednosti), zůstávají zhruba na stejné úrovni po celý život. Také sociální

inteligence i schopnost morálního usuzování zůstávají často až do vysokého věku plně zachovány. Až ve velmi vysokém věku dochází k celkovému úpadku sil a schopností, značně odlišně však u různých jedinců, uvádí Langmeier (2006, s. 204 – 205)

Dle Stuarda - Hamiltona (1999) je inteligence podmíněna třemi navzájem se prolínajícími schopnostmi - verbálními, numerickými a zrakově prostorovými, přičemž fluidní inteligence („důvtip“) s postupujícím věkem klesá, krystalická inteligence („moudrost“) je téměř nezměnná. Ve stáří také dochází k postižení epizodické paměti (zapamatování si nedávných dějů, vázána na prostor a čas), naproti tomu se nehorší a může být i zlepšena paměť dlouhodobá a sémantická (složka deklarativní paměti, která není vázána na prostor a čas, obsahuje obecné znalosti). Kvalitu paměti ovlivňují intelekt, emoční stav, vzdělání, slovní zásoba aj. Důležitým faktorem v psychických změnách ve stáří je pozornost, která je vymezena dispozičně, vývojově i cvikem. Postupně se zmenšuje její rozsah a schopnost přenášet pozornost z jedné činnosti na druhou.

Ke zhoršení paměti dochází nejčastěji ve věku od 70 - 90 let. Nejlépe se uchovává obsahová složka paměti. Symbolicko - smyslová paměť slábne více než obsahová složka paměti, avšak i tak si zachovává lepší stopu než mechanické zapamatování. Zhoršuje se zejména tzv. novopaměť - pamatování si nových informací, ale staropaměť - pamatování si starších obsahů, zůstává zachována (Špatenková, 2015, s. 65).

Pokud jde o pozornost, zmenšuje se zejména její rozsah a schopnost přenášet pozornost z jednoho objektu nebo činnosti na druhý.

Základním poznávacím procesem přijímání, výběru a zpracování informací pomocí smyslových orgánů je vnímání. Ve srovnání s mladými jedinci je vnímání starších přesnější, když se mohou opřít o své zkušenosti.

Ve vztahu na edukaci poukazuje Livečka (1979) na to, že osobnostní charakteristiky seniorů a jejich psychický stav mohou zhoršovat učební výkon seniorů, resp. reprodukci naučeného. Tento fenomén pak může být i jedním z limitujících zábran při edukaci seniorů.

Paměť lze však trénovat aktivní duševní činnostmi a tím ji nejen udržovat, ale i rozvíjet. To se týká především dlouhodobé paměti, která může spolehlivě fungovat až do vysokého věku. Paměťové výkony starších lidí jsou podmíněny nejen schopností zpracovávat informace, ale také motivačními faktory.

2.3.Sociální změny

Mezi nejzávažnější sociální změny seniorů, které svým způsobem ovlivňují jeho život, lze uvést např. odchod do důchodu, ztráta sociální role (profesní role), odchod dospělých dětí z rodiny, ztráta blízkých osob, změna bydlení, osamělost, finanční obtíže a změna životního stylu. (srov. Špatenková, 2013, s. 36 – 37).

Odchodem do důchodu ztrácí senior nejen svou profesi a omezení či ztrátu sociálních kontaktů, ale i snížení materiálního standardu. V důsledku uvedených změn může docházet k radikální změně životního stylu a nové životní orientaci seniorů a tím i překonávání nastalých každodenních stereotypů.

Dalšími sociálními změnami může být např. stažení seniorů ze sociálních kontaktů - přátelé, známí umírají nebo jim zdravotní stav nedovoluje stýkat se se svými vrstevníky.

Sociální kontakty se tak odehrávají spíše v rámci rodiny. Senioři tak mohou trpět pocitem osamělosti a izolace, což může být také způsobeno fyzickým nebo psychickým stavem seniorů nebo jeho sociální situací.

2.4.Vliv změn jedince ve stáří na edukaci seniorů

Ve starším věku byla zpochybňována schopnost učit se a studovat (docilita) s poukazem na snižující se intelektuální kapacitu v tomto období. V současné době je při posuzování této schopnosti brána v úvahu krystalizovaná inteligence jako výsledek předcházejícího učení a životních zkušeností.

Podle zkušenostní teorie učení existuje možnost učení tak dlouho, jak dlouho jedinec disponuje zkušenostmi ze světa, ve kterém žije. P. Jarvis (1996 in Petřková, Čornaničová, 2004, s. 67) v souvislosti s učením ve starším věku konstatoval, že starší lidé jsou konfrontováni se stejnými situacemi jako mladí lidé a mají tedy stejnou možnost učit se v nich a z nich. Proces učení je determinován v každém věku řadou faktorů nebo podmínek, které ovlivňují jeho průběh. V této souvislosti hovoříme o subjektivních (vnitřních) a objektivních (vnějších) podmínkách učení.

Učení ve stáří je odlišné od učení v jiném věku. Učivo se obtížněji osvojuje a nemá-li logickou strukturu a praktický dopad, dochází i ke snižování krátkodobé paměti a zhoršování

mechanické paměti, proto je nutno se zaměřit na paměť logicko - smyslovou. Často dochází k osvojování poznatků memorováním.

Snížený výkon v učení seniora není způsoben jeho neschopností učit se, ale nejistotou, zda učení zvládne. Získané celoživotní zkušenosti nelze ale ve stáří plně využít. (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 54).

3. Edukace seniorů

Edukace je latinský výraz - educare a významově znamená vzdělávání, výchovně vzdělávací proces, kdy se jedná o osvojování si nových poznatků a jejich propojování se známými informacemi. Ve významu pedagogiky a andragogiky obsahuje všechny druhy formálního a neformálního vzdělávání včetně vzdělávání dospělých a seniorů.

Špatenková, Smékalová (2015, s. 35) charakterizuje edukaci jako záměrné a cílevědomé formování člověka, jeho výchovu a vzdělávání. Pojem edukace je vhodnější než výraz výchova a vzdělávání. Oblast vzdělávání seniorů je široká a tvoří žádný jednotný a vzájemně provázaný systém a může mít charakter neprofesního všeobecného seniorského vzdělávání - nejčastěji výuka počítačové gramotnosti, cizích jazyků, trénování paměti apod. Stejně tak může mít podobu inovace odborných znalostí, kdy cílem je rozvoj nebo udržení kvalifikace a dosáhnout reaktivizace seniorů.

Edukační aktivity pro seniory zahrnují nejrůznější programy - obnova či prohloubení znalostí (profesní vzdělávání) nebo rozvoj dovedností např. pro dobrovolnické aktivity, kurzy zaměřené na kultivaci a rozvoj osobnosti účastníků edukace - zájmové vzdělávání.

3.1. Teorie edukace seniorů

Celoživotní učení se chápe jako rozvoj lidského potenciálu opírající se o podpůrné procesy, které jednotlivce stimulují a umožňují jim získávat znalosti, dovednosti i hodnoty, které budou potřebovat v průběhu celého života.

Myšlenka celoživotního učení je založena na premise (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 51), že každý člověk je schopen se učit a proto každý, bez ohledu na věk, musí být k učení motivován a podněcován. V této souvislosti je nutno připomenout Komenského Vševýchovu (Pampaedia). Edukace ve třetím věku naplňuje edukační potřeby seniorů převážně podle jejich osobních zájmů. Tato edukace by měla vytvářet podmínky pro udržení funkčně gramotnostních dovedností a pro získání nových znalostí i dovedností.

Z pohledu vzdělávání dospělých se již od poloviny 20. stol. profiluje samostatná věda - gerontagogika, která byla původně koncipovaná jako teorie výchovy a vzdělávání pro stáří a ve stáří. V současné době gerontagogika zahrnuje prakticky veškeré edukační aktivity spojené se seniory. Podle Petřkové, Čornaničové (2004) tyto edukační aktivity zahrnují edukaci seniorů jako hlavní těžiště zájmu vědy, preseniorskou edukaci zahrnující přípravu na stáří a proseniorskou edukaci, která zahrnuje aktivity cílené na mezigenerační porozumění a společenské uznání stáří. Je však nutno konstatovat, že věk hraje významnou roli v souvislosti s faktorem lehkosti (obtížnosti) učení, s přibývajícím věkem je potřebná i delší doba k osvojení si nových poznatků. Tento faktor však nesnižuje schopnost seniorů se učit.

Zásadní vliv na úroveň duševní schopnosti má především intelektuální aktivita jedince. Pravidelná duševní činnost, kreativní myšlení a učení se i novým věcem má na schopnost učit se podstatně větší vliv než biologický věk, uvádí Šerák (2009, s. 190).

Vzdělávání seniorů jakožto samostatná sféra edukace dospělých má mnohé společné znaky se zájmovým vzděláváním (dobrovolnost, orientace na volný čas, uspokojování individuálních potřeb apod.). Zároveň se ale některými typickými vlastnostmi (motivace, cíle, dramaturgie) odlišuje a to především zaměřením na osoby v postproduktivním věku.

Při tvorbě vzdělávacích programů pro seniory je nutno vycházet z různorodosti dané skupiny, neboť starší lidé se odlišují jak fyzickou zdatností, tak psychikou a kognitivními schopnostmi. Zde hovoříme, dle Šeráka (2009, s. 195), o tzv. věkovém mainstreamingu, který je možno definovat jako integraci určitého tématu nebo problému do agenturních procesů formulování politik a měl by být uplatňován institucemi zájmového vzdělávání, mezi jejichž klienty patří jedinci v seniorském věku.

Podmínky pro vzdělávání seniorů musí odpovídat významu a účelu jejich učení. Proto je třeba vycházet z určitých zásad, které formuloval Jarvis (2004, s. 144 - 145), např.:

- učení je základní lidskou potřebou

- motivace k učení je podmíněna nesouladem mezi zkušenostmi jednotlivce a jeho vnímáním světa
- senioři se učí nejlépe, když jejich vlastní ego není ohroženo
- senioři mají vyvinutou svou vlastní krystalickou inteligenci
- senioři sebou přinášejí různé psychologické předpoklady k učení včetně odlišné vizuální nebo zvukové vnímavosti, méně energie i méně zdraví.

Také vývojová psychologie přispěla k nárůstu teoretických poznatků o změnách věkem v průběhu života v takových charakteristikách, jako jsou psychické schopnosti, mentální schopnosti, zájmy, postoje, hodnoty, kreativita a životní styl. (Malcolm, 2005, s. 51)

Optimální podmínky ve vzdělávacím procesu i v seniorském věku a způsob vedení učení charakterizoval Knowles (1980, in Malcolm, 2005, s. 93 - 94), který zdůrazňuje např.:

- senioři musí cítit potřebu se učit
- prostředí pro učení musí být psychicky komfortní, musí zde panovat vzájemná důvěra, ohled, svoboda projevu a tolerance rozdílů
- cíle učení musí být vnímány jako jejich cíle
- v procesu učení je třeba využívat i jejich zkušeností a znalostí

Při tvorbě vzdělávacích programů pro osoby staršího věku je třeba také počítat s tím, že ve stáří zůstávají i některé tvůrčí schopnosti seniorů, jsou ale mnohdy omezeny zejména jejich psychofyzilogickými změnami i praktickými zkušenostmi během života, které jim mohou zabraňovat vidět věci jinak.

3.2.Specifika seniorského věku

Seniorský věk má svá specifika a jedinečnosti. V tomto životním období nastávají nové problémy, spočívající ve snižování samostatnosti, snižování mentálních funkcí, kontaktů s okolním prostředím, poklesem možnosti seberealizace apod. Negativní důsledky stáří však automaticky nepůsobí u každého seniora stejně, závisí na konkrétním průběhu stárnutí.

Člověk se do seniorského věku dostane přes několik vývojových etap, z nichž každá má svůj specifický účel. K tomu přistupuje dlouhodobé zatěžování lidského těla i psychicky různou mírou životního nasazení či probíhajícího opotřebení, což má za následek různorodý výsledný

obraz jedince ve stáří. Důležitou roli zde má vlastní individuální pojetí stáří - jde o aspirace, očekávání i osobní stylizace jedince, které vycházejí z osobnostního založení, z životních zkušeností, z rodinné situace, z pojetí vlastní adaptace na stáří i schopnosti zvládat stres. (srovnej: Müller, 2013, s. 23 - 24).

Období stáří je všeobecně chápáno spíše negativně. (Malíková, 2011 in Benešová, 2014, s. 26). V tomto životním období se předpokládají problémy, restrikce v důsledku ztráty samostatnosti, snížení mentálních funkcí, snížení kontaktů s okolním prostředím a pokles možnosti seberealizace. Tyto obavy nejsou odůvodněné, neboť při průběhu stárnutí automaticky nedochází k popsaným problémům, záleží na konkrétním průběhu stárnutí.

Změny a problémy se u seniorů mohou projevat i v oblasti fyzické a psychické. Podle Petřkové, Čornaničové (2004, s. 29) se v těchto oblastech jedná o propojené celky, je to posloupnost nezvratných změn v organismu, které postupně omezují a oslabují jeho funkce. Je to proces, který má určitou časovou dynamiku, je geneticky naprogramován a podléhá vlivům prostředí. Proces, který může u seniorů vytvořit limity s negativním vlivem na jejich subjektivní rozhodování, jejich aspirace nebo seberealizaci.

3.3.Gerontagogika

V odborné literatuře je možné se setkat s různými pojmy, např.:

- gerontopedagogika, resp. pedagogika starších lidí (Livečka, 1979, Mühlpachr, 2004)
- geragogika (Čornaničová, 1998 aj.)
- gerontagogika (Špatenková, 2013)
- gerontogogika (Kalvach a kol., 2004) apod.

Termín gerontagogika je utvářen podle vzoru pedagogika, resp. andragogika. Gerontagogiku můžeme vymezit jako hraniční vědní disciplínu na pomezí andragogiky a gerontologie, což je nauka o stárnutí a stáří, resp. o problematice starých lidí a života ve stáří.

Kromě andragogiky a gerontologie se gerontagogika významně opírá o poznatky jiných věd, především psychologie, sociologie, demografie, ekonomie, medicíny, filozofie, práva apod.

Psychologie umožňuje aplikovat poznatky o osobnosti jedince, faktorech s vlivem na psychický vývoj apod., sociologie pak v možnostech chápání seniorů jako sociální skupiny ve

společnosti. Přínos filozofie můžeme spatřovat zejména ve vytváření hodnotové orientace člověka, problematiky kvality života a morálky.

Objektem gerontagogiky by měl být teoreticky senior, člověk vyššího věku nebo starší dospělý v kategorii 65+.

Vymezení a předmět gerontagogiky je dosud tématem odborných diskuzí. Podle Livečky (1979) je předmětem této disciplíny pojetí teorie výchovy a vzdělávání ke stáří a ve stáří. Je to vědecky formulovaný obraz výchovy a vzdělávání osob starších věkových skupin, které jsou připravovány na kvalitativní změny v životním stylu po ukončení jejich pracovní role a současně i na další, tzv. poproduktivní fázi jejich života. Nejčastěji je však za předmět gerontagogiky označováno vzdělávání, resp. edukace. Pokud jde o edukaci jako předmětu zájmu gerontagogiky, pak podle Jesenského (2000) jde o proces vedení a formulování člověka na záměrné, tj. cílevědomé úrovni.

Podle Jochmana (1992) kromě vzdělávání (např. Univerzita třetího věku, Akademie třetího věku) a edukace (kulturní výchova, zdravotní osvěta, prevence aj.), je to i oblast péče (volný čas, seberealizace aj.), poradenství (sociálně právní, finanční apod.) a funkcionálního působení - masmédiá, bydlení, působení prostředí aj.

Úloha gerontagogiky spočívá v oblasti teorie, empirické a aplikační. Teoretická oblast by měla řešit teoretické problémy stárnutí a stáří (např. stárnutí jako proces determinanty procesu stárnutí, možnosti kreativity stárnoucích a starých lidí, stabilizace rolí starých lidí atd.). Empirická oblast zahrnuje zejména aplikovaný gerontagogický výzkum (např. příprava na adaptaci starších lidí na stáří, gerontagogickou profylaxi a prevenci, socializaci ve stáří, komprehensivní rehabilitaci stárnoucích lidí apod.). Aplikační oblast představuje zejména oblast vzdělávání starších osob různými vzdělávacími formami.

Za cíle gerontagogiky můžeme považovat adaptaci seniora na involuční změny organismu, adaptaci seniora na další snížení schopností a psychických výkonů, adaptaci na možnou sníženou soběstačnost, změnu životní role a adaptaci na konec života (Špatenková, 2013, s. 28).

Funkcemi gerontagogiky rozumíme oblasti úkolů, významů a činností, ve kterých gerontagogika uplatňuje svou existenci a smysl. Nejdůležitějšími jsou kognitivní funkce (poznání zákonů, které ovlivňují seniorské období života člověka), kulturní a edukační funkce (snaha o udržení vysokého intelektu, kulturní a etické úrovni všech věkových skupin), společensko-informační funkce (využití prostředků, které umožňují odstraňovat

mezigenerační konflikty), aktivačně stimulační funkce (podpora pozitivních rozhodnutí také ve prospěch udržení kvality života ve stáří) a prognostické funkce - formulace hypotéz o dalším možném vývoji edukace seniorů (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 22).

Na gerontagogiku můžeme pohlížet z různých pohledů a v různých souvislostech, uvádí Salivarová, Veteška (2014, s. 49), které determinují její vývoj. Jde také o vzdělání a výchovu odborníků pro práci se seniory včetně odborníků aktivizace, edukace a animace klientů domů seniorů či jiných sociálních zařízení, i o vzdělávání a výchovu odborníků pro práce s handicapovanými seniory. Na gerontagogiku lze také pohlížet jako na nově se formulující vědeckou disciplínu, která stojí na počátku svého vývoje.

Podle Kalnického (2014, s. 69 - 70), jsme v současné době svědky vzniku či spíše vyčleňování a osamostatňování se gerontagogiky z andragogické vědy jako samostatné vědní disciplíny. Tento proces je vyznačen náročným metodologickým ujasňováním i potížemi, které však provázely vznik většiny nových oborů či vědních disciplín. K podpoře zmíněného procesu přispívají i odhady demografického vývoje.

Kalnický také vyslovuje prognózu, že podobně jako po roce 1990 akcelerovala edukace dospělých a andragogika, v nastávajících desetiletích bude v kontextu celoživotního učení progresivně akcelerovat i edukace seniorů a gerontagogika.

3.4. Základní cíle a funkce edukace seniorů

Edukace seniorů naplňuje jejich edukační potřeby převážně podle osobních zájmů. Tato edukace by měla vytvářet podmínky nejen pro udržení funkčně gramotnostních dovedností, ale i pro získání např. základů počítačové gramotnosti. Základní poslání edukace seniorů můžeme vymezit, dle Petřkové, Čornaničové (2004, s. 52), jednak ve vztahu k jednotlivcům - seniorům, jednak ve vztahu ke společnosti.

Ve vztahu k seniorům přispívají edukační aktivity k uspokojování poznávacích a zájmových potřeb seniorů, k udržování vývojových potenciálů, k záměrnému ovlivňování charakterových vlastností, vzorců chování a hodnotových orientací, k pochopení vývojových úkolů seniorského věku a k obohacování kvality života a tím k pocitu životního optimismu.

Ve vztahu ke společnosti je posláním edukace seniorů podpora života ve stáří, obohacení pozitivního modelu plnohodnotného života člověka v každé jeho etapě, mezigenerační pochopení a solidarity a k pozitivnímu ovlivnění základních sociálních programů týkajících se stáří. Tomuto základnímu poslání odpovídají i cíle a funkce edukace seniorů.

Edukaci seniorů naplňují čtyři základní cíle (Petřková, Čornaničová, 2004 in Špatenková, 2013, s. 48):

- kultivace života seniorů a jeho obohacování
- adaptace na změnu způsobu života
- udržování tělesné a duševní aktivity
- pomoc při orientaci v dnešním rychle se měnícím světě

Edukační aktivity patří k nejdůležitějším faktorům sloužícím k udržení kvality života ve vyšším věku, protože dochází k mobilizaci intelektových a kognitivních funkcí upevňujících fyzické i duševní zdraví, což vede k životní spokojenosti.

Benešová (2014, s. 97) definuje vzdělávací cíle seniorů jako konkrétní znalosti, dovednosti a vědomosti, které se vzděláváním mají naučit. Z obecného hlediska můžeme cíle členit na (Kalhoust, Obst a kol., 2002, in Benešová, 2014, s. 97) kognitivní (vědomosti a dovednosti), afektivní (reagování, oceňování hodnoty, integrování hodnot aj.), psychomotorické (imitace, manipulace, praktická cvičení, koordinace aj.)

Cíle se mohou lišit podle věkového období ve kterém se jedinec nachází. Šerák (2009, in Benešová, 2014, s. 97) definuje tři fáze vzdělávání seniorů - proseniorská edukace (souvisí s mezigeneračním porozuměním), preseniorská edukace (příprava na stáří) a vlastní edukace seniorů. V každé této fázi lze definovat a určit jiné cíle vzdělávání.

Livečka (1979, in Špatenková, 2013, s. 49) shrnuje základní funkce edukace seniorů do čtyř oblastí - funkce preventivní (výchova ke stáří a ve stáří a příprava na stáří), anticipační (především příprava a rozhodování na budoucí životní situaci), rehabilitační (řešení vzniklých anomálních situací v životě staršího člověka) a funkce posilovací (udržování neustálého sociálního kontaktu v životě seniora a podpora jeho aktivního života).

Podle Petřkové, Čornaničové (2004, s. 64 - 65) můžeme funkce edukace seniorů dělit podle jejich kategorií, např. vzdělávací (získání nových poznatků), kulturně - kultivační (rozvoj osobnosti), sociálně psychologické (udržení kvality života v oblasti sociálních vztahů a psychického rozvoje). Případně také, podle jejich specifického zaměření, můžeme funkce

dělit na preventivní (opatření, která pozitivně ovlivňují průběh stárnutí a kvalitu života ve stáří), anticipační (pozitivní vyladění člověka v jeho budoucích změnách struktury života), rehabilitační (znovuobnovování a udržování fyzických a duševních sil), adaptační (zabezpečení rovnováhy mezi organismem člověka a prostředím, v němž žije), posilovací (rozvoj zájmů, schopností a potřeb seniorů), komunikační (zabezpečení, aby senioři zůstávali v aktivní komunikaci se svým okolím), kompenzační (nahrazuje případný úbytek sociálních kontaktů a ztrátu profesní role), aktivizační (přispívá k začlenění do společnosti), relaxační (kultivované trávení volného času) a funkce mezigeneračního porozumění (prohloubení mezigeneračního porozumění a prevence napětí mezi generacemi).

Výčet cílů a funkcí vzdělávání seniorů je u mnoha autorů velmi podobný, základní cíle a funkce vzdělávání seniorů se, dle jejich významu a obsahu, neodlišují.

3.5. Specifika edukace seniorů

Koncepce vzdělávání seniorů má svá specifika a odlišnosti. Výrazným prvkem jejich edukace je dobrovolnost, senioři se vzdělávají výlučně dobrovolně na rozdíl od dospělých v produktivním věku.

Podle Čornaničové (1998, in Benešová, 2014, s. 95) je nutno ve vzdělávání seniorů rozlišovat zejména dvě roviny - jednou ze specifických oblastí je plánování vzdělávání seniorů, druhou jsou pravidla a zásady, které ovlivňují efektivnost konkrétních programů a aktivit. Při plánování vzdělávání seniorů je třeba jejich vzdělávání vnímat z pohledu celoživotního vzdělávání s přihlédnutím k rozdílnosti seniorské populace a tím i k jejich vzdělávacím potřebám a zájmům. Při vlastním vzdělávacím procesu je třeba dodržovat některá pravidla a zásady - např.: používání adekvátních forem vzdělávání k jejich věku, používat vhodné normy pro posuzování výsledků, respektovat zvláštnosti seniorů vycházejících z jejich fyzických a psychických změn v procesu stárnutí, vytvářet vzdělávací programy, které pomáhají řešit i osobní problémy seniorů, podporovat aktivní model života ve stáří aj.

Významným prvkem každé edukace je učební látka, jejíž obsah musí být podřízen edukačním cílům a záměrům. Senioři dávají přednost těm obsahovým zaměřením, které odpovídají jejich zájmům - např. právní otázky, zdravotní problémy, výživa apod. Je však důležité respektovat specifické principy postupu edukace seniorů spočívající také v tom, aby obsah

vzdělávání měl vztah k situaci studentů - seniorů, tj., aby přihlížel k jejich potřebám a zájmům, aby součástí vzdělávání byly modelové příklady, aby obsah vzdělávání byl strukturovaný, tj. aby jednotlivé části učební látky byly uspořádány smysluplných celků a obsah vzdělávání byl v souladu se současným stavem vědeckého poznání.(srov. Petřková, Čornaničová, 2004, s. 66). S tímto souvisí také uplatňování takové formy edukace, které zohledňují intencionální charakter vzdělávacích programů pro seniory, jako pomoc při řešení jejich osobních a existencionálních problémů a v průběhu edukace vytvářet příležitosti k participaci seniorů v lekcích apod.

Mezi specifika edukace seniorů patří také vytváření pozitivního scénáře života, tj. poznávání sebe a poznávání aktuální situace (Šauerová a kol., 2013, s. 48). Je to jedna z možností, jak připravit jedince staršího věku k nalézání způsobu řešení náročných situací ve stáří a postihovat situace celistvě, tj. osvojit si model nahlížení dané životní situace. Jde o získání schopnosti perspektivního vidění okolního světa, prostředí, ve kterém senior žije. Je to také vytváření osobní filozofie seniora na život ve vztahu k ostatním jedincům. Podle Křivohlavého (2009) je to nahlížení na věci „shora“ a „dopředu“.

Palán (2003) doporučuje v gerontagogice dodržovat zásady, které považuje pro seniory za klíčové - logickou výstavbu obsahu výuky v rámci jediné lekce i v lekcích celého cyklu, časté opakování hlavních myšlenek, časté zapojování seniorů do vzdělávacího procesu a jejich participace na něm, nezbytnost zpětné vazby formou diskuze či dotazování a nepřetržitá motivace a pomoc při zdolávání nedůvěry seniorů ve vlastní možnosti a schopnosti.

Ort (2004) upozorňuje, že je nezbytné brát v úvahu involuční změny smyslových orgánů seniorů a proto sám vymezuje zásady kratších učebních cyklů se zřetelem na pozornost, pomalejší tempo výkladu, dostatečně hlasitý přednes a případný výběr názorných audiovizuálních pomůcek.

Zde je třeba se zmínit i o speciálně pedagogické gerontagogice, kterou lze obecně vymezit jako součást speciální pedagogiky, která se zabývá osobami seniorského věku se znevýhodněním, tzn. související s involučními změnami danými přirozeným stárnutím nebo změnami paměti. Předmětem této speciální gerontagogiky je především možnost vědomé a cílené enkulturace, tj. socializace v nejširším smyslu - institucionální podpory daného jedince při začleňování do kultury. (Müller, 2013, s. 8).

3.6.Schopnost seniorů se dále vzdělávat

Podle Petřkové, Čornaničové (2004, s. 67) existuje možnost učení tak dlouho, jak jedinec disponuje zkušenostmi ze světa, ve kterém žije. Je však třeba uvážit i to, že u starších lidí může být získávání zkušeností limitováno jejich sociální realitou. (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 67).

Mezi nejdůležitější faktory pro udržení kvality života seniorů patří edukační aktivity. Senioři se často ocitají v situacích, které jsou pro ně nové, v těchto situacích ale nemohou profitovat z předchozího učení.

Základní premisou edukačních aktivit pro seniory je, že člověk je schopný se učit ve všech životních etapách včetně stáří. Toto tvrzení je považováno za východisko jejich edukačních aktivit. V edukaci seniorů není vyvíjen tlak na získání kvalifikace nebo na její zvyšování. Vzdělávání v seniorském věku je dobrovolné a senior si sám volí obsahové zaměření svého vzdělávání.

U osob seniorského věku však může existovat celá řada příčin jejich znevýhodnění. Mohou mít podobu poměrně nepřehledné kombinace a překrývání mnoha činitelů, involučních změn ve stáří. Vhodně zvolené edukační aktivity jsou jednou z možností návratu seniora do aktivního života. Výsledky výzkumů v oblasti psychologie (vývojové psychologie, psychologie zdraví a pozitivní psychologie) dokazují, že také ve starším věku a stáří lze k vlastnímu rozvoji přistupovat aktivně a smysluplně. Křivohlavý (2011) v této souvislosti shrnuje nejnovější poznatky, které dokladují možnost vzdělávání starších lidí např.:

- celostní pojetí života a psychologie života zdůrazňují, že stárnutí probíhá celým životem
- zrání, růst a integrace osobnosti se mohou plně rozvinout ve třetí fázi života
- existuje tzv. dospělá neurogeneze, což znamená, že nové buňky a nervová spojení, synapse, vznikají i v pokročilejším věku a díky tomu je možné se něčemu novému naučit
- snímky mozku dokazují, že při učení mozkových buněk přibývá
- dochází k znovuoobnovení silných stránek charakteru
- existují dobré zkušenosti s trénováním paměti a kognitivních schopností
- existují dobré zkušenosti se speciálními kurzy pro lidi odcházející do důchodu.

Müller (2013, s. 62) k tomu uvádí, že určité aspekty inteligence rostou dokonce po padesátém roce věku - např. induktivní myšlení, prostorová orientace a chápání slovních

významů. Některé deficity - např. schopnost koncentrace na více věcí najednou, jsou kompenzovány jinými strategiemi myšlení, další kognitivní funkce se mohou tříbit, např. dlouhodobá paměť.

Uvedené skutečnosti jsou důležité pro schopnost učení seniorů i v pozdním věku. Stejně i pro speciálně pedagogickou gerontagogiku, která akceptuje existenci dvou základních strategií lidského učení - učení pro stáří a učení ve stáří. Beneš (2003, in Müller, 2013, s. 63) zdůrazňuje, že učení ve stáří (ve formě institucionální) znamená pochopit biografickou dimenzi vlastního života a lze ho chápat jako dosahování běžných vědomostí a dovedností v seniorském věku, stejně jako v předchozích obdobích života.

3.7. Motivace seniorů ve vzdělávání a jejich preference

„Motivace je hybnou pákou lidského chování, která nás nutí uspokojovat své vlastní potřeby.“ Potřeby člověka souvisí nejenom s biologií organismu, ale také s jeho sociální a pracovní existencí ve společnosti, kde žije. (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 35).

Motivace je v psychologii vymezována jako příčina určitého chování, dává mu určitý směr nebo také cíl a ovlivňuje intenzitu tohoto chování. Na motivaci záleží, zda senior do vzdělávacího procesu vstoupí, zda v něm setrvá nebo ho ukončí. Edukace ve stáří spočívá na tom, že na seniory není vyvíjen tlak na získání kvalifikace a vnější motivace jsou v tomto případě minimální a na významu nabývá vnitřní motivace vycházející z daného jedince.

Základem pro motivaci jedince je především touha dosáhnout určitého cíle, důvěra ve vlastní schopnosti a vlastní představa o dosažené změně.

Beneš (2008) uvádí, že motivace při vzdělávání seniora má obrovský význam, ale je u vybraných skupin odlišná. Odlišnosti mohou způsobovat věk, socioekonomický status, pohlaví, dosažené vzdělání, životní okolnosti, počet dětí, rodinný stav, bydliště apod. Motivací může být také společenské uznání, seberozvoj a seberealizace.

Vágnerová (in Benešová, 2014, s. 105) dělí vývojové a vzdělávací potřeby seniorů do šesti skupin: podněcování smyslů vhodnými podněty, které pozitivně ovlivňují vnímání, pozornost, paměť, představy a myšlení, smysluplnost světa, podněty, řád biologického rytmu, rituály, plánování aktivit v rytmu a čase, potvrzení sociální role a společenské pozice, uznání a

identita svého „já“ sebou samotným i druhými, naděje a perspektiva v rámci otevřené budoucnosti. Po těchto primárních potřebách dochází na potřeby sociálního kontaktu, přičemž vzdělávání tuto možnost seniorům nabízí.

Klvetová, Dlabalová (2008, s. 36) dále uvádí existenci tří motivačních klíčů:

- touha dosáhnout cíle
- důvěra ve vlastní schopnosti
- vlastní představa dosažené změny

V dalších motivačních faktorech při edukaci seniorů jde o saturaci potřeby nezávislosti (přístup ke vzdělání a službám), participaci (zapojení se do společenských procesů), seberealizaci, důstojnost i dostupnost péče. Tyto faktory dále rozvádí o faktory udržení si psychické a sociální aktivity, snížení pocitu osamocení, sociální integraci, naplnění osobních zájmů či uskutečnění toho, co nestihli v dobách své pracovní aktivity.

Motivací seniorů může být také snaha o obohacení již získaných vědomostí, snaha o zvládnutí adaptace na životní změny a udržování tělesné a duševní aktivity.

Salivarová, Veteška (2014, s. 56) podmiňuje motivací účast jedince na dalším vzdělávání, kterou ovlivňuje rovněž společenské klima, okolí, vztahy, životní situace, sociální kontakty, sociální podněty, vnější očekávání a kognitivní zájmy.

Faktorem motivace může být také snaha věnovat se oboru, o který senior projevoval zájem již v minulosti, ale vývoj jeho životní dráhy mu z různých důvodů neumožnil se tomuto tématu věnovat.

Dle vypracované úvahy účastníků Univerzity třetího věku Olomouc na téma: „Můj návrat do role studenta/studentky“, lze výsledky této úvahy shrnout pod společným motivem, kterým je snaha a touha seniorů po seberealizaci, po potvrzení vlastní identity, získání kontroly nad svým životem i prostředím, ve kterém žijí (Benešová, 2014, s. 106). Výběr témat v edukaci seniorů je zcela individuální, je závislý na jejich zdravotním stavu, ekonomických podmínkách, snahou o seberealizaci apod. Vzdělávací aktivity pro seniory jsou navštěvovány velkým počtem seniorů. Nejčastější zájem je o přednášky a kurzy zaměřené na medicínskou problematiku, psychologii, dějiny umění, dějiny hudby nebo také o práci s výpočetní technikou.

3.8.Limity seniorů ve vzdělávání

Opakem pozitivních motivačních činitelů jsou limity, které patří mezi klíčové faktory ovlivňující účast či neúčast seniorů v dalším vzdělávání.

Limity pro edukaci seniorů nesouvisí jen s involučními procesy ve stáří. Edukace seniorů je komplikována celou řadou zábran, které mohou negativně ovlivnit průběh a výsledky jejich edukace.

Rabušicová, Rabušic (2008, s. 283) rozděluje limity na dvě skupiny - vnější a vnitřní. Mezi vnější, objektivní limity zahrnuje nedostatek externích impulzů ke vzdělávání, jako je systém finanční podpory, nezáměr organizací, nedostatečná prestiž vzdělávání aj.

Mezi vnitřní, subjektivní limity patří zejména:

- vzdělání v tomto věku již nemá smysl
- nedostatek finančních prostředků
- psychologické důvody (obavy z nezvládnutí učiva)

Psychologické důvody přitom mohou být základní příčinou, proč senioři nejsou (sebe)vzdělanostně aktivní.

Podle provedeného šetření důvodů pro neúčast ve vzdělávacích kurzech pro seniory lze, podle Rabušicové, Rabušice, seřadit dle sestupného počtu souhlasných odpovědí, takto:

- účast ve vzdělávacích kurzech nemá smysl
- nedostatek finančních prostředků
- nezvládnutí učiva
- nedostatek času
- nedostatečné předchozí vzdělání
- zdravotní důvody
- rodinné důvody aj.

Vnitřní, subjektivní limity vyplývají ze zkušeností každého jedince, z jeho myšlení i snahou o osobní rozvoj. Špatná zkušenost z předchozí edukace odráží seniora od dalšího vzdělávání. S tím je spojen i strach z neúspěchu a tím nedostatečná motivace se vzdělávat. Petřková, Čornaničová (2004, s. 69) řadí mezi objektivní faktory způsobující neúčast seniorů ve vzdělávacích aktivitách nedostatečnou informovanost o vzdělávacích možnostech nebo nedostatečný přístup k nim, nevhodnou dobu konání akcí, problémy s dopravou, finanční

náročnost aj. Mezi subjektivní faktory řadí také obavy z poklesu senzoryckých a kognitivních schopností, nízké sebepojetí, úzkost z nových situací, nedostatek energie a vitality aj.

Mezi limity v efektivním vzdělávání seniorů patří podle Livečky (1979, in Šerák, 2009, s. 190) obtížnější osvojování logicky nestrukturované informace, nedostatečně zvládnutá strategie učení, časově náročnější osvojování nových poznatků, omezení kvality a kvantity naučeného prezentovaného větší rychlostí, aktuální negativní fyzický a psychický stav a snížená motivace.

Petřková (2006, in Špatenková, Smékalová, 2015, s. 80 – 81) rozděluje limity pro edukaci seniorů na :

- informační (nemožnost seniorů si vyhledat informace o možnostech studia a informace potřebné pro studium)
- situační (nedostatek finančních prostředků - poplatky za studium, cestovné aj.)
- psychologické (nízká motivace, obavy ze snížené schopnosti učit se, obavy z neznámé situace, náročné požadavky aj.)
- andragogické (dlouhý čas od posledního vzdělávání, nedostatek vědomostí, charakter učiva, způsob hodnocení výsledků aj.)
- organizační (souvisí s poskytovatelskou organizací - časový harmonogram vzdělávací akce, místo konání aj.)

Významnou roli hraje i věk seniora v souvislosti s faktorem lehkosti či obtížnosti učení. Vysoký věk má vliv na úroveň jeho duševní svěžesti a intelektuální aktivity a působí zejména na analogické usuzování, vybavování si nových informací, senzomotorickou koordinaci apod.

Jak uvádí Benešová (2011, s. 107) ke zvládnutí těchto limitů a jejich odstranění by mohl pomoci rozvíjející se postoj společnosti k celoživotnímu učení, jenž obsahuje nejen nárok na přístupnost ke vzdělávání pro všechny v jakémkoliv věku a v kterémkoliv postavení, ale i nezbytnost vytvořit podmínky a možnosti, které by seniory motivovaly k tomu, aby se chtěli dále vzdělávat a zdokonalovat, a to právě v seniorském věku.

4. Instituce pro edukaci seniorů

Do edukace seniorů se zapojují nejrůznější instituce, které pomáhají seniorům adaptovat se na novou životní situaci, v níž se ocitají odchodem do důchodu. Vzdělávací kurzy pro seniory vytvářejí také předpoklady pro setkávání lidí stejné generace a mají obvykle charakter osobnostního rozvoje.

Mezi instituce terciálního vzdělávání zaměřené na edukaci seniorů patří:

- Univerzity třetího věku (U3V)
- Akademie třetího věku (A3V)
- Univerzity volného času (UVČ)
- Kluby seniorů
- Jiné instituce

Instituce terciálního vzdělávání můžeme rozdělit na dvě kategorie: klasické univerzity (Univerzita Karlova, Univerzita Palackého v Olomouci, Masarykova univerzita v Brně) se strukturou odpovídající humanitním univerzitám a profesně orientované vysoké školy (Vysoké učení technické, Janáčkova akademie múzických umění apod.)

V případě některých škol je struktura jejich fakult smíšená, např. Západočeská Univerzita v Plzni, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.

4.1. Univerzity třetího věku

První univerzita třetího věku v ČR byla založena v Olomouci v roce 1986, teprve poté vznikla při 1. LF UK v Praze. Postupem času se tyto univerzity rozšířily do všech univerzitních měst.

Univerzity třetího věku poskytují seniorům nejnáročnější vzdělávání na vysokoškolské úrovni. Základním pravidlem je, aby instituce organizující U3V měla prokazatelně odborné spojení s některou akreditovanou vysokou školou. Obsahové zaměření kurzů U3V by mělo spadat do odborné specializace organizující fakulty (školy). Základní jednotkou je kurz v trvání jednoho

semestru, obsahující nejméně 12 hodin výuky za přítomnosti učitele/lektora. Formy výuky jsou přednáška, semináře, laboratorní/teoretické cvičení (srov. Špatenková, 2013 s. 51).

Financování U3V je vícezdrojové a předpokládaná je také možná spoluúčast seniorů.

U3V jsou deklarovány jako zájmové, neprofesní vzdělávání. Případná absence klasifikace a zkoušek nesnižuje odbornou ani formální úroveň výuky, absolvování U3V nezakládá získání žádného akademického titulu.

Podle Petřkové, Čornaničové (2004, s. 75) se U3V od svého vzniku zaměřily na zájmové vzdělávání seniorů. Jejich cílem bylo zlepšit kvalitu života seniorů prostřednictvím vzdělávacích programů. Při organizaci U3V se setkávají dva základní přístupy, které se obvykle v různých stupních kombinují - přístup preferující intelektuální aktivitu účastníků a přístup představující tradiční osvětový pohled na funkci U3V.

Aktivita posluchačů se neomezuje pouze na studium, jejich účast jim umožňuje také přátelská setkání, blíže se poznat a pomáhat si ve studijních problémech.

Müller (2013, s. 65) uvádí, že studium na U3V probíhá na půdě vysokých škol ve dvou až tříletých cyklech, obsah studia koresponduje se zaměřením příslušné vysoké školy. Studentem se může stát každý občan po dosažení určitého věku, zpravidla 50 let. Některé U3V přijímají jen posluchače s ukončeným středním vzděláním, jiné jsou v tomto směru benevolentní. Studium je zpravidla bezplatné.

Univerzity třetího věku lze považovat za speciální součást celoživotního vzdělání. Smyslem je osobní rozvoj, nikoliv odborná příprava, úkolem je zajištění práva seniorů na vzdělávání.

Mezi oblíbené disciplíny pro tuto formu výuky patří zejména:

- problémy zdraví a nemoci
- psychologie životní cesty a další psychologické disciplíny
- gerontologie a geragogika
- vybrané aspekty sociální komunikace
- sociologie či psychologie rodiny
- příbuzenská solidarita
- dějiny kultury aj.

Univerzity třetího věku jsou sdruženy v Mezinárodní asociaci univerzit třetího věku (AIUTA), v ČR pracuje Asociace univerzit třetího věku. Vedle AIUTA existuje ještě organizace EFOS -

Evropská federace starších studentů na univerzitách, tedy organizace studentů seniorů. (srov. Salivarová, 2014, s. 58 – 59).

Významu U3V je přizpůsobována také kvalita výuky, její příprava a dodržování pedagogických a specifických gerontagogických postupů. S tím souvisí i témata výuky, příprava pomůcek, tempo přednášek a jejich zpětné vyhodnocení.

4.2.Akademie třetího věku

Akademie třetího věku existují v ČR již od 80. let min. století a byly zřizovány jako doplňující instituce především na místech, kde nabídka ze strany vysokých škol nebyla dostatečná. Dle Benešové (2014, s. 111) mohou být založeny kdekoliv a libovolnou osobou. Nejčastěji ji zakládají muzea, Červený kříž, kulturní domy nebo i střední školy. Aktivity probíhají formou přednášek, seminářů, exkurzí apod. Zkoušky se nepožadují, po studiu obdrží posluchači potvrzení o ukončení kurzu, které se vydává na základě prezenze. Smyslem A3V je motivovat účastníky kurzů k praktickému využívání znalostí a k aktivní činnosti.

Akademie třetího věku (Špatenková, 2013, s. 52) jsou vzdělávací instituce, které je možno pokládat za středně náročnou formu studia seniorů. Studium by mělo být dostupné v místech, kde se nachází vysoká škola. Nejčastěji jde o jednorázové akce s aktuálními náměty. Obsahové zaměření se netýká pouze studia, ale i doplňujících aktivit zájmových a pohybových, což umožňuje vzdělávání na všeobecně přístupné úrovni. Účastníkem A3V se může stát kdokoli, aniž by se požadovala určitá úroveň dosaženého vzdělání, nekonají se zde zkoušky, účastník obdrží pouze potvrzení o absolvování určitého vzdělávacího programu. Obsah výuky se přizpůsobuje zájmům seniorů a to zejména v oblasti medicínsko-gerontologické orientace, v oblasti občansko - sociální, kulturní, historie, literatury, umění apod.

Na A3V může studovat každý, kdo má zájem o informace ze zvoleného zájmového oboru nebo má zájem se setkávat s podobně zájmově zaměřenými lidmi. Důležitý je zde přínos, který jednotlivý senior ze zvoleného typu studia má.

Haškovcová (2010, in Benešová, 2014, s. 111) vymezuje rozdíl mezi A3V a U3V tím, že akademie naplňuje volný čas seniora, na univerzitě se senior musí zúčastnit aktivně.

4.3.Univerzity volného času

Univerzity volného času vznikají při vysokých školách jako zájmové vzdělávání, které je umožněno občanům všech věkových kategorií včetně seniorů s cílem podpory mezigeneračního dialogu. Nemůže však reflektovat specifika gerontagogických přístupů.

UVČ pracují převážně pod záštitou konkrétní organizace -např. knihovny, kulturního domu, domovů důchodců aj. Určitou výhodou této formy vzdělávání je, že neklade žádné požadavky na dřívější vzdělání, jedinou podmínkou je dovršení 18 let, i když zde převažují senioři. UVČ nepředává po ukončení studia žádné osvědčení o ukončení univerzity (Šerák, 2009, s. 199).

Forma studia je tématicky koncipovaná - historie, literatura, religionistika apod. UVČ mají sociální orientaci, nejsou vázány na existenci vysoké školy a většinou jsou i samofinancovatelné. Mezi její aktivity patří i trénování paměti, zejména v domovech důchodců.

4.4.Kluby seniorů

Obvykle představují institucionalizované kulturně - výchovná zařízení umožňující setkávání lidí podobného věku a zájmů, tím přispívají k plnohodnotnému trávení volného času. Edukace v tomto případě má zpravidla zájmový a jednorázový charakter a to formou přednášek, besed, návštěvy divadla, výstavy aj. Nejčastěji jsou organizované místně, zřizovateli bývají převážně místní správy, domovy důchodců, charitativní organizace apod. Klubová činnost je různorodá, zaměřená na organizování širokého spektra aktivit, jako jsou např. vzdělávací aktivity, besedy s lékařem, poznávací zájezdy, společné vycházky aj. (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 79)

4.5.Jiné vzdělávací aktivity a možnosti pro seniory

Virtuální univerzita třetího věku:

Virtuální univerzita třetího věku (VU3V) spojuje výhody distančního studia vzdělávání se sociálními rysy prezenčního přednášek pro seniory. Není zde sice přítomen lektor, ale to neoslabuje hlavní poslání VU3V - tj. zpřístupnění vzdělávacích aktivit na nejvyšší, univerzitní úrovni v regionech, tedy tam, kde senioři žijí (Špatenková, 2013, s. 53).

Tato forma zájmového vzdělávání využívá komunikačních technologií a internetu a má prvky e-learningu. Výhoda je také v tom, že nabízí možnost opakování, což je zejména pro seniory přínosem. Senioři mají také možnost shlédnout audiovizuální záznam přednášky, který je didakticky speciálně upraven právě pro ně.

Možností je rovněž MOOC (Massive open online course) - hromadný otevřený online kurz jako vzdělávací kurz pro neomezený počet účastníků, ke kterým se přistupuje pomocí webu, je to druh neformálního distančního vzdělávání.

Vzdělávací kurzy:

Mezi další formy a možnosti vzdělávání seniorů patří i vzdělávací kurzy. Tyto můžeme, dle Šeráka (2009, in Müller, 2014, s. 67), charakterizovat jako tematicky a časově vymezené formy společného vzdělávání umožňující účastníkům osvojovat si, pod vedením lektora, poznatky a praktické dovednosti z určité oblasti vzdělávání. Kurzy se skládají z několika přednášek nebo cvičení, které probíhají v menších skupinách, kde se uplatňuje individuální přístup a to zvláště u práce s počítačem nebo v jazykových kurzech. Tyto kurzy jsou vhodné pro sebezdokonalování a kultivaci osobnosti.

Trénování paměti seniorů:

Trénování paměti představuje známou a svým způsobem i typickou edukační aktivitu pro seniory. Je to komplexní proces specializované gerontagogické intervence, vedený systematickou snahou zlepšit prostřednictvím specifických a nespecifických psychologických metod a postupů úbytek pociťovaný v oblasti mentálního výkonu i v oblasti komunikace, což se promítá do oblasti afektivní a zdravotní.

Základní metodou je kognitivní trénink, jako systematický program navazujících cvičení. Paměť je však třeba trénovat pravidelně a cíleně, buď individuálně nebo ve skupině pod vedením trenéra paměti, k čemuž je třeba zajistit také vhodné podmínky. Cílem trénování paměti je zejména podpora motivace seniorů k učení a podpora sociálních kontaktů.

Na edukaci seniorů se podílejí také **další instituce**, např.:

- knihovny (výběr titulů pro seniory z různých oborů)
- kulturní domy a střediska (programy pro seniory)
- domy dětí a mládeže (organizace počítačových kurzů pro seniory)

- masmédia (např. rozhlasová akademie třetího věku) aj.

Empirická část

5. Teorie kvalitativního výzkumu

Termínem kvalitativní výzkum rozumíme výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace. Může to být výzkum týkající se života lidí, jejich chování, vzájemných vztahů mezi nimi apod. Při kvalitativním výzkumu se obvykle používá forma rozhovoru nebo pozorování. Úkolem kvalitativního výzkumu je získat spolehlivé a platné údaje.

Metody kvalitativního výzkumu se používají k porozumění tomu, co je podstatou jevů, o nichž již něco víme. Tato metoda výzkumu se používá zejména při sociálních a psychologických výzkumech, které se zabývají lidským chováním u skupin lidí nebo jednotlivých osob (srov. Strauss, Corbinová, 1999, s. 10 – 11).

Důvody pro uplatnění kvalitativního výzkumu spočívají v záměru odhalit podstatu něčích zkušeností s určitým jevem a porozumění tomu, co je podstata něčích zkušeností s tímto jevem. Jedním z těchto námětů výzkumu jsou i zkušenosti seniorů s dalším vzděláváním.

Kvalitativní výzkum staví na získání údajů z provedených rozhovorů s respondenty či pozorování. Další jeho složkou jsou analytické postupy, které dovedou k závěrům nebo teoriím, které jsou zpracovávány pro závěrečnou část výzkumu.

Hendl (2012, s. 50 - 52) rozvíjí teorii kvalitativního výzkumu o další poznatky. V kvalitativním výzkumu si výzkumník vybírá na začátku výzkumu téma a určí základní výzkumné otázky, které může modifikovat nebo doplňovat i v průběhu výzkumu nebo i během sběru a analýzy dat. Lze zde provádět deduktivní a induktivní závěry. Na základě svých úvah může vybírat místo a jedince pro rozhovor. Po sběru dat a jejich analýze rozhodne, která data potřebuje.

Strategií provedeného výzkumu a zároveň způsob analýzy dat je zakotvená teorie, kdy vznikající výsledná teorie je zakotvena v datech získaných v průběhu výzkumu. Pozornost je zde věnována zejména jednání a interakcím oslovených respondentů. Tento proces strategie výzkumu vyžaduje výzkum v terénu a shromažďování dat zejména formou rozhovorů.

Zakotvená teorie nezačíná teorií, která je následně ověřována, ale zkoumáním oblasti cíle výzkumu za účelem zjištění toho, co je v této zkoumané oblasti významné. (Strauss,

Corbinová, 1999, s. 14). Závěry z kvalitativního výzkumu dle této zvolené strategie jsou relevantní jen pro danou oblast výzkumu a pravděpodobná pro širší uplatnění.

Hlavním úkolem výzkumníka je pak objasnit, jak respondenti jednájí svým určitým způsobem a jak organizují své aktivity a interakce. Protože výzkumník pracuje s omezeným počtem jedinců a obvykle na jednom místě, mohou také vznikat obtíže se zobecňováním výsledků, tj. získaná znalost nemusí být zobecnitelná na celou populaci a v jiném prostředí, než byl prováděn výzkum. Na druhé straně tento výzkum umožňuje získat podrobný popis a vhled při zkoumání jedince a dobře reagovat na místní situace a podmínky.

Výzkum dává možnost odstoupit od původně zamýšlených postupů, protože je zde předpoklad dobrých komunikačních projevů. Výzkum může napomoci i k získání nových názorů na skutečnosti, které byly již dříve popsány. Tato metoda výzkumu se nejčastěji používá v sociálních oblastech při zkoumání lidského chování a fungování ve společnosti v procesu stárnutí.

Kvalitativní výzkum předpokládá menší počet respondentů, získání velkého počtu informací, otevřené otázky, velkou roli výzkumného pracovníka, vytvoření obecné teorie z detailů získaných výzkumem, ale také poměrně složitou generalizaci výsledků výzkumu.

Kvalitativní výzkum, ve srovnání s kvantitativním výzkumem, využívá zvláště dialektického a induktivního usuzování, má široké komplexní zaměření a základem poznání je smysl a jeho objevování. Podle Hendla tvoří kvalitativní dotazování hlavní skupinu sběru dat v empirickém výzkumu.

Pro tento výzkum je specifické, že shromažďuje to, co lidé říkají a získaná slova využívá jako klíče k tématu, jež je předmětem prováděného výzkumu. Slova tudíž tvoří nedílnou součást tohoto výzkumu, ať již mají jakýkoliv význam. Mezi nejdůležitější zdroje kvalitativních dat jsou považovány rozhovory a skupiny respondentů. Struktura kvalitativního výzkumu a plánovanost či volnost rozhovorů je odvislá od zkoumané skupiny respondentů a situace, za kterých je kvalitativní výzkum prováděn (Walker, 2013, s. 50 - 51).

Vzhledem ke skutečnosti, jak jsou slova v rámci kvalitativní analýzy důležitá, výroky respondentů jsou často přepisována tazateli co nejvěrněji, neboť takto vytváří velmi cenný zdroj dat. Neméně důležitým v rámci kvalitativního výzkumu je pozorování účastníků, kdy cílem výzkumníka je pochopit skupinu zkoumaných osob.

Pro kvalitativní výzkum a kvalitu dat získaných kvalitativním výzkumem je formulace otázek variabilní s možností každou otázku formulovat více než jedním způsobem.

5.1.Cíl výzkumu

Cílem provedeného výzkumu bylo zjistit, zda se senioři v regionu Prostějovska dále vzdělávají, jaké mají možnosti se dále vzdělávat, jaké vzdělávací kurzy preferují a jak vnímají limity, které jim v dalším vzdělávání zabraňují. Cílem je také mapování šíře a možností akcí pro seniory v tomto regionu, jejich hodnocení navštívených vzdělávacích kurzů, jejich názory na financování kurzů, na zdravotní omezení zamezující účast na těchto kurzech a zda mají podporu rodiny k účasti na vzdělávacích kurzech.

Přístup seniorů ke vzdělávání se různí a je ovlivněn mnoha faktory - místem bydliště a dostupností vzdělávacích aktivit a jejich prezentace i časové rozvrstvení jednotlivých přednášek či kurzů.

5.2.Místo výzkumu a výzkumný soubor

Prostějov je město s cca 46 tisíci obyvatel, z toho senioři 65+ tvoří asi 9 tisíc osob, což představuje 19% obyvatel města. Pro seniory a jejich edukační zájmy je zde k dispozici Městská knihovna, Kulturní klub Duha Klub důchodců. Tyto organizace realizují akce pro seniory na základě získaných zkušeností z minulých let. Z nabízených akcí pro seniory se vzdělávací akce týkají přednášek či besed, které se připravují i s přihlédnutím k připomínkám samotných seniorů, kteří se těchto akcí zúčastňují.

Proto i rozhovor s nimi probíhal na půdě těchto dvou organizací, kde byla dostatečná záruka přítomnosti seniorů, kteří byli ochotni se rozhovoru zúčastnit. Ne však všichni oslovení senioři (osloveno bylo 15 seniorů) byli ochotni se rozhovoru zúčastnit. Šest seniorů přistoupilo na rozhovor s tím, že bude probíhat následně po jejich účasti na akcích uvedených organizací v časovém rozmezí cca 30 - 40 minut. Tento časový limit bylo nutno dodržet zvláště u seniorů žijících na vesnici.

Měl jsem snahu zajistit si seniory k rozhovoru jejich oslovením u nákupních středisek města, tato snaha však nebyla úspěšná.

Výzkumný soubor je tvořen 6 respondenty (3 muži a 3 ženy) ve věku 65 - 75 let. Rozhovory byly prováděny v Městské knihovně a v Kulturním klubu Duha v Prostějově, vždy po předběžné dohodě s respondenty po ukončení vzdělávací akce pro seniory. Vzorek respondentů 65 - 75 let byl zvolen proto, že toto rozmezí považují, po zkušenostech se získáváním seniorů pro rozhovor, za nejpříjemnější východisko k uskutečnění výzkumu. Při výběru respondentů byla využita metoda tzv. „sněhové koule“, neboli řetězový či referenční výběr, pro který je charakteristické, že všechny jednotky nemají stejnou šanci být vybrány do výběrového souboru.

V navazování kontaktů jsem využil zkušeností získaných při rozhovorech pro zpracování projektu k diplomové práci. Při výběru respondentů byly respektovány dvě kritéria - jednak se jednalo o dosažitelnost seniora (bydliště respondenta), kdy dva respondenti bydleli na vesnici blízko Prostějova a čtyři ve městě. Druhým kritériem bylo pohlaví - pro rozhovor byli vybráni tři muži a tři ženy. Respondenti byli osloveni, byl jim vysvětlen cíl výzkumu a požádáni o rozhovor v jim vyhovujícím čase.

5.3. Technika výzkumu

Na začátku rozhovoru s respondenty bylo třeba překonat případné psychologické bariéry a zajistit souhlas respondenta s písemným záznamem rozhovoru, protože kvalitativní rozhovor není pouze sběrem dat, ale může mít i intervenční charakter. Respondentovi je možno nabídnout i dodatečný rozhovor. Při řazení otázek v rozhovoru neexistují žádná fixní pravidla. Obvykle se začíná otázkami, jež se týkají neproblémových skutečností, např. citlivé získání osobních údajů - věku, rodinného stavu, bydliště apod. Další část rozhovoru se může týkat jeho názorů na daná témata, což je možno specifikovat již připravenými otázkami. Tyto otázky se obvykle týkají přítomnosti, teprve potom se kladou otázky zaměřené na minulost, event. budoucnost. Mezi nejdůležitější prvky rozhovoru patří jejich srozumitelná a pokud možno jednoznačná formulace. Je na tazateli, aby otázky byly otevřené, neutrální a nevtíravé.

Jako metodu dotazování jsem zvolil techniku polostrukturovaného rozhovoru, který podle Hendla (2008, s. 130 – 132) představuje „ střední cestu“ mezi dotazníky a volnými rozhovory.

Pro tento způsob dotazování je specifické, že disponuje definovaným účelem a celý proces získávání informací je zároveň flexibilní. Formulace odpovědí respondentů není svázána nutností výběru z předem připravených variant a poskytuje respondentovi svobodu ve vyjadřování. Ze strany tazatele představuje polostrukturovaný rozhovor řadu dobře formulovaných otázek kladených respondentovi, na které mohou snadno odpovídat. Polostrukturovaný rozhovor má své výhody, ale i nevýhody. Hendl spatřuje výhody této techniky výzkumu v minimalizaci variací otázek kladených respondentovi, nevýhodu pak ve skutečnosti, že ačkoliv jsou respondenti rozdílní, jsou jim kladeny stejně formulované otázky. Pro rozhovor je také typické, že část rozhovoru může být vedena ve stanoveném pořadí a znění otázek a v části rozhovoru jsou otázky volně doplňovány. Před samotným rozhovorem si tazatel vytvoří schéma, které je pro něj závazné. Toto schéma určuje okruhy otázek, které je možno zaměřovat. Okruhy otázek se mohou lišit, některý okruh může mít plně strukturovanou formu, jiné okruhy mohou mít formu méně strukturovanou, kdy je na tazateli, aby si určil samotné znění a pořadí otázek. Je důležité, aby si tazatel nechal vysvětlit či upřesnit odpovědi respondenta tak, aby nedošlo k chybnému vyložení odpovědi respondenta. Toto může být prováděno prostřednictvím kladení doplňujících otázek. V rozhovoru tazatel pokračuje do té doby, dokud respondent odpovídá relevantně nebo dokud není vyčerpáno téma rozhovoru nebo časový prostor rozhovoru.

Výhodou polostrukturovaného rozhovoru je jeho kreativita, pro jeho úspěšnost je důležité také prostředí, ve kterém rozhovor probíhá. Proto bylo vybráno místo rozhovorů, ve kterých probíhaly vzdělávací kurzy pro seniory.

Rozhovor vycházel ze struktury požadovaných informací od respondentů. S těmito otázkami byli respondenti předem seznámeni, některé dílčí otázky jsem modifikoval v průběhu rozhovoru podle situace a způsobu probíhajícího rozhovoru, resp. podle vyjadřování respondenta.

5.4. Metoda pořízení, vyhodnocení a analýzy dat

Před započítím dotazování byl každý respondent seznámen s tématem rozhovoru, otázkami a formou dotazování. Respondenti byli informováni o zachování anonymity jejich odpovědí a o účelu dotazování. K provádění výzkumu byl pak získán souhlas respondentů.

Při dotazování byly využity pravidla tzv. chápacího rozhovoru, zahrnující empatické naslouchání, trpělivost, pomlky, povzbuzení apod. Záznam probíhal v průběhu rozhovoru a po ukončení formou poznámek.

Respondenti měli možnost volně hovořit, v průběhu rozhovoru jsem do rozhovoru zasahoval pouze v případě, aby získal požadované informace. Rozsah jednotlivých rozhovorů byl odlišný a odvislý od schopnosti vyjadřování jednotlivého respondenta. Tito měli dostatek času, aby mohli sdělit své názory a postoje k jednotlivým otázkám, každý rozhovor byl specifický podle vztahu k tématu rozhovoru.

Po uzavření dotazování byly jednotlivé rozhovory přepsány a podrobeny technice otevřeného kódování, získaný text byl rozčleněn na jednotky, které byly pojmenovány a bylo s nimi pracováno jako s „fragmenty textu“ (Švaříček, Šedová, 2007). Při kódování byla lokalizována jednotlivá témata v textu a tématům byla přiřazována označení jako tzv. tématické rozkrytí textu.

Prostřednictvím kódování jsem získal sedm kódů zahrnující tematické celky. Kódy jsem pojmenoval celou větou tak, aby tvořily smysluplný celek. V rámci kategorizace jsem seskupil jednotlivé kódy podle jejich podobnosti, spojitosti nebo shody do nově označených kategorií. Pro tuto kategorizaci byla použita vyhodnocovací technika „vyložení karet“, která je, podle Švaříčka a Šedové (2007) založena na sestavení obrazce z kategorizovaných seznamů kódů a kategorií, kdy na základě tohoto obrazce je vytvořen text, vzniklý s využitím převyprávění obsahu jednotlivých kategorií.

Každý rozhovor s respondenty byl podroben analýze, ze které bylo vycházeno pro tvorbu tematických výsledků každého ze šesti případů rozhovoru. Tyto výsledky shrnují nejdůležitější informace, které byly od respondentů získány na základě položených výzkumných otázek:

- úvodem identifikace respondenta (věk, vzdělání, zaměstnání v produktivním věku, rodinný stav, bydliště)
- účast respondenta na vzdělávacích akcích pro seniory
- šíře a dostatečnost vzdělávacích akcí pro seniory
- kvalitativní hodnocení vzdělávacích akcí
- názor na finanční omezení vzdělávání seniorů
- názor na zdravotní omezení vzdělávání seniorů
- podpora rodiny ve vzdělávání seniorů

5.5. Zhodnocení provedených rozhovorů

5.5.1. Identifikace respondentů

Polostrukturovaných rozhovorů se zúčastnilo celkem šest respondentů. Prvním respondentem byl Josef (71 let), středoškolské vzdělání, účetní, ženatý, žije ve městě. Druhou respondentkou byla Marie (66 let), základní vzdělání, dělnice, vdova, žije na vesnici. Třetím respondentem byl Emil (70 let), středoškolské vzdělání, vedoucí dílny, ženatý, žije ve městě. Čtvrtým respondentem byl Jan (75 let), nižší odborné vzdělání, řidič z povolání, ženatý, žije na vesnici. Pátou respondentkou byla Anna (74 let), středoškolské vzdělání, administrativní pracovnice, vdaná, žije ve městě. Šestou respondentkou byla Věra (70 let), středoškolské vzdělání, účetní, vdaná, žije ve městě, dosud pracuje.

Všichni senioři byli kontaktováni prostřednictvím náhodného výběru při respektování podmínek uvedených v části 5.2.

5.5.2. Účast na vzdělávacích akcích pro seniory

V rámci tohoto okruhu jsem zjišťoval, jak snadné či obtížně dostupné jsou pro seniory informace o tom, kdy a kde se budou konat vzdělávací akce a jak často se těchto akcí zúčastní. Převážná část respondentů nemá doma počítač ani internet a proto mezi způsoby zjišťování vzdělávacích akcí patří letáky na informační tabuli v Městské knihovně nebo v Kulturním klubu Duha, v mimoměstských akcích pak prostřednictvím dětí nebo vnuků/vnuček, které informace zjistí na internetu.

Josef získává informace následovně: *„Čtu si letáky, které jsou v informačním centru, v knihovně nebo v klubu Duha. Tam to je vždycky s předstihem. Takže mně většinou žádná akce neunikne“*. Marie žije ve vesnici blízko města a informace o vzdělávacích akcích získává obtížněji: *„Nemám počítač ani internet, do města nejezdím často, proto se ptám vnučky, když spolu mluvíme, aby se na internetu podívala, jestli je ve městě něco zajímavého. Zajímají mě akce týkající se zdraví a cestování“*. Anna a Jan, kteří žijí ve městě, mají přístup k informacím i ke vzdělávacím akcím snazší. Anna uvedla: *„Zpočátku v důchodu jsem neměla na nic čas, doháněla jsem všechno zanedbané. Časem jsem ale zjistila a to až po návštěvě akce, že se potom cítím lépe a život získal nějaký smysl. Teď chodím hlavně na akce a kurzy ve*

městě, mám to dost blízko, jsou tam lidi, které znám a jsem na ně zvyklá. A když je něco zajímavého, tak jdu třeba do knihovny na některou krátkou, ale zajímavou přednášku. Záleží na počasí“. Jan o sobě tvrdí, že byl vždy člověk, který musel pořád něco dělat a proto využívá všech možností pro to, aby nezahálel. *„Rád chodím na aktivity, které pořádá naše město, tím myslím knihovnu a tak. Alespoň vím, že stále ještě nejsou na tom tak zle a jsem vůči sobě nějak užitečný. Sedět jen u televize to bych se z toho zbláznil. Musím stále něco dělat. Proto chodím i do města, jsou tam různé akce...třeba v knihovně je internet, tak tam chodím, pak tam jsou i různé přednášky. Chodím taky do klubu Duha, tam jsou taky různé akce. O akcích se dovídám z letáků nebo z nástěnky v knihovně nebo v klubu, tam je všechno, pak si vyberu, co mě zajímá a pokud se cítím dobře, tak tam jdu.“* Mimo město na akce nejezdí, říká, že se již najezdil dost. Věra, jako aktivní důchodkyně, si informace zjišťuje *...„ráda pracuji s internetem a všechno si tam zjišťuji. Pravidelně se dívám na stránky knihovny, jaké akce budou následující měsíc a když mě nějaká zajímá, zapíšu si ji a obvykle tam jdu.“* Emil odpovídá *...„Každý den chodím na procházku kolem knihovny, je tam blízko park. V knihovně mají plán na celý měsíc, jaké akce budou, tak si to přečtu nebo si vyzvednu leták a vyberu si, co mě zajímá. Mimo město nejezdím, nemám žádné informace o kurzech nebo akcích.“*

Většina respondentů představuje aktivní seniory, kteří se rádi zúčastňují aktivit pořádaných městskými kulturními institucemi, mimo město nejezdí. Jako důvod uvádějí nedostatek informací, také proto, že nemají k dispozici internet, ale veřejně dostupný je v knihovně. Nejčastěji získávají informace z letáků, které jsou vyvěšovány ve veřejných nástěnkách nebo jsou k dispozici přímo v městské knihovně, klubu Duha nebo v informačním centru města.

5.5.3. Šíře a dostatečnost vzdělávacích akcí pro seniory

Respondenti hodnotili šíři nabídek přednášek a kurzů pro seniory převážně za dostatečnou. Například Emil konstatoval: *...„jsem aktivní člověk a využívám každé možnosti, kde se můžu něco nového dozvědět, nebaví mě sedět s ostatními důchodci před panelákem a poslouchat řeči o nemocech. Když vím o nějaké akci, třeba v knihovně, tak tam většinou jdu a dozvím se něco nového. Podle mě je nabídek dost, každý měsíc dost akcí i přednášek, někdy je to beseda s cestovatelem apod. Myslím si, že kdo chce se zúčastnit, má si z čeho vybírat.“* Také ostatní respondenti hodnotili šíři a nabídku akcí pro seniory ve městě jako dostatečnou. Anna, která

z počátku vzdělávací akce pro seniory nenavštěvovala, hodnotila nabídky pozitivně: *....celý život jsem se věnovala rodině, chodila jsem do práce, starala jsem se také o chatu, měla jsem vlastně dvě domácnosti, tak mě ani nenapadlo někam chodit. Teď mám více času, chatu jsme již prodali, byla daleko a mojímu muži to zmáhalo se o ni starat a mě taky. Není to dlouho, co jsem byla s kamarádkou na zajímavé přednášce o aktivním životě ve stáří a líbila se mi. Pokud mi zdraví dovolí, tak budu na přednášky chodit, podle času. Slyšela jsem, že zajímavých přednášek v knihovně nebo v Duze pro staré lidi je dost. Podle mě je nabídka akcí dostatečná.*

5.5.4. Kvalitativní zhodnocení vzdělávacích akcí pro seniory

Kvalitu vzdělávacích akcí pro seniory respondenti hodnotili po stránce obsahu i úrovni lektora. Vzdělávací aktivity se zajištěnou nejvyšší úrovní kvality jsou však realizovány univerzitami a vysokými školami, např. v Olomouci, kterých se vybraní respondenti nezúčastňovali.

Respondenti hodnotili kvalitu vzdělávacích akcí, jichž se ve městě zúčastnili, převážně dobře. Jedinou výhradu měla Věra, která je pracující důchodkyní. Uvedla: *„Když porovnám semináře, kterých se účastním, abych si udržela i nadále kvalifikaci v účetnictví s místními kurzy, tak se to nedá srovnávat. Protože jsou tyto kurzy zadarmo, tak asi nejsou tak dobře vedené ani zajištěné po organizační stránce. Ale určitou úroveň to má.“* Ostatní respondenti byli s kvalitou pořádaných vzdělávacích akcí většinou spokojeni. Jan, bývalý řidič z povolání, uvedl *....„na přednášky a kurzy chodím rád, vždy se dovím něco nového. Nejvíce mě zajímají přednášky o cestování. Tady v knihovně mě již asi všichni znají. Taky jsem ale byl na kurzu práce na počítači, ten se mi líbil nejvíce. Počítač sice doma nemám, ale v knihovně jsou k dispozici, čtu si na internetu a tak. Jsem s kurzy spokojený a budu na ně chodit, pokud to půjde.“* Také Anna byla spokojená a uvedla *... „na přednášky chodím ráda, téměř vždy chodím s kamarádkou nebo i s několika známými, člověk se dostane mezi lidi, je to zadarmo, dozvím se něco nového, je to také zpestření denního života. Kvalita? - kdyby to za nic nestálo, tak tam nechodím, podle mě to má dobrou úroveň.“* Josef uvedl *....„je to různé, kde jsem byl, tak byla úroveň dobrá. Jedna přednáška nestála za nic, je to můj názor, ale byl zadarmo, tak se to dalo.“*

Respondenti byli s kvalitou kurzů či přednášek převážně spokojeni. Pouze Věra, při srovnání s profesními kurzy, uvedla, že kvalita kurzů pro seniory je nižší než profesní vzdělávání a Josef byl na jedné přednášce, která, podle něj nesplnila jeho představy.

5.5.5. Názor respondentů na finanční náročnost vzdělávacích akcí pro seniory

Otázka placení za vzdělávací akce pro seniory je pro ně velmi citlivá z důvodu výše důchodů, která podle respondentů pokrývá ve většině případů pouze jejich základní potřeby. Lze proto oprávněně předpokládat, že v případech placených vzdělávacích akcí pro seniory, by se senioři těchto akcí ve většině případů nezúčastňovali. Nejedná se však o vzdělávací akce se symbolickým poplatkem. Zdůrazňovali, že zvláště v našem městě, kde platy nebo mzdy nebyly v podstatné většině vysoké. Odpovědi respondentů toto potvrdily, kdy pouze respondentka, která při důchodu pracuje, by byla za účast ve vybraných vzdělávacích akcí ochotna platit. Věra uvedla:*„jsem ochotna si za kvalitní kurz i zaplatit, třeba za počítačový kurz týkající se novinek v účetnictví. Za jiné kurzy? – to nevím.“* Ostatní respondenti měli k placeným vzdělávacím akcím pro seniory negativní postoj. Josef uvedl *„Myslím, že kdyby to bylo placené, bylo by na akcích pro staré lidi málo lidí. Nevím, jak jste obeznámen s důchody, ale naše důchody jsou sotva průměrné a to neříkám, když někdo žije sám. Já jsem naštěstí s manželkou a tak si můžeme dovolit celkem slušný život a to máme něco v záloze. Ale ne zase takový, abych si své zájmy mohl platit.“* Marie uvedla *„Ráda bych navštívila kurz práce s počítačem, ale tento kurz bych nemohla platit, ale stejně ani nevím, kolik by mohl stát. Děti mi chtějí dát svůj starší počítač a chtějí mi platit internet, abychom byli v kontaktu, nebydlí u nás ve vesnici. Roční poplatek je ale pro mě dost vysoký, tak nevím, co mám udělat. Za ostatní kurzy nebo přednášky bych neplatila.“* Emil se vyjádřil následovně ... *„neuznávám placené kurzy, přednášky pro důchodce. Podle mě je to pro většinu důchodců neúnosné. Pokud by to bylo placené, nešel bych, i když by mě to možná mrzelo.“* Anna uvedla *„Kdybych měla za nějakou akci platit, tak bych tam nemohla jít, protože by na to již nezbývalo a omezit něco z běžných potřeb nemůžu“.*

5.5.6. Názor respondentů na zdravotní omezení vzdělávacích akcí pro seniory

Senioři představují specifickou skupinu obyvatel, pro kterou je příznačné poměrně vysoké procento zdravotních potíží. Jedná se o zdravotní komplikace fyzické i psychické, tak jak je uvedeno v 2. kapitole této práce. Tyto fyzické i psychické komplikace seniorů mohou vést ke snížení sebedůvěry seniorů, mohou se vyhýbat kontaktům s jinými lidmi a mohou to být i bariéry pro jejich vzdělávání.

Provedeným výzkumem bylo zjištěno, že senioři spatřují největší zdravotní omezení, které by jim mohlo zabránit v návštěvě vzdělávacích akcí, v omezení pohybu. Omezení psychických schopností ani jeden z respondentů nezmínil. Josef uvedl ... *„myslím, že kdyby měl člověk problém se pohybovat, tak by mu to bránilo v návštěvě akcí asi nejvíce“*, Marie *„když je člověk nemocný a nemůže třeba chodit, tak těžko může někam dojíždět na akce, zvláště, když se ani sám nedostane do autobusu. Při jiném onemocnění by to asi šlo.“* Emil uvedl ... *„musely by to být zdravotní potíže, tedy takové, které vážněji ohrožují způsob života.“* Jan ... *„Jak je někdo postižený, co se týče chůze a má problémy s pohybem, tak většinou sedí doma nebo chodí jen na procházky. Já osobně bych na žádné akce nechodil.“*

5.5.7. Podpora rodiny v návštěvě vzdělávacích akcí pro seniory

Při účasti na vzdělávacích akcích seniorů je důležitá podpora jejich rodiny. Výzkumem bylo zjištěno, že respondenti jsou ze strany svých rodin v účasti na vzdělávacích akcích podporováni nebo, že jim nikdo nemluví do toho, jak tráví svůj volný čas. Marie uvedla *„jsem sama, moje děti žijí mimo vesnici dost daleko, takže jak se rozhodnu, tak udělám. A myslím si, že by mně děti stejně nemluvily do toho, co dělám nebo chci dělat.“* Emil *„děti jsou samostatný, manželka má svoje zájmy, já taky. Sice se v zájmech lišíme, ale vzájemně si nepřekážíme. Spíše naopak, oba si chodíme za svým a jenom si řekneme kam, je to tak nejlepší.“* Jan uvedl *„cítím, že žena mě podporuje v mých zájmech a nikdy mě z účasti na nějakých akcích ve městě nezrazovala, i když cesta také něco stojí.“*

Dle výsledků odpovědí respondentů nemají v tomto ohledu žádné problémy, spíše se rodina aktivně zapojuje do následných informací o průběhu a obsahu navštívené vzdělávací akce.

6. Rekapitulace rozhovorů s respondenty

6.1. Rozhovor 1

Josef, 71 let, ženatý, bydlí ve městě

Je ženatý již 51 let, žije ve městě v bytovém domě, má středoškolské vzdělání, má tři děti. V produktivním věku byl zaměstnán jako účetní. Je aktivní člověk, o další vzdělávání má zájem. I během svého zaměstnání se zúčastňoval akcí pořádaných zaměstnavatelem i organizacemi ve městě. Motivací mu k tomu byla skutečnost, že ačkoliv chtěl ve svých mladých letech studovat na gymnáziu a pak vysokou školu, tento jeho záměr se mu nesplnil. Co se týče možností se dále vzdělávat, tyto vidí ve svém okolí, zejména ve městě. Občas využívá nabídek na různé vzdělávací akce pořádaných Městskou knihovnou nebo Kulturním klubem Duha. Informace získává z programových nabídek těchto organizací nebo z letáků a plakátů vylepovaných po městě nebo i v prostorách těchto organizací. Pravidelnou účast na vzdělávacích akcích nemá.

Nabídek ke vzdělávacím akcím využívá tehdy, když se naskytne akce, která je pro něj zajímavá. Je mu jedno, ve který den se akce koná, protože má spoustu volného času a to i proto, že bydlí v činžovním domě.

Vzdělávací akce pro seniory hodnotí pozitivně, ale jen akce, které ho zajímají. Těch je podle něho málo. Možnosti k dalšímu vzdělávání tudíž nehodnotí jako široké. Ví, že v Olomouci je možnost studovat na Univerzitě třetího věku, ale musel by dojíždět a také na toto studium mají vliv finance - musel by platit za dopravu a jídlo.

Zdravotní stav mu zatím nezabraňuje v navštěvování vzdělávacích akcí, pokud jde o finance, důchod mu vystačuje, spolu s důchodem manželky, na celkem slušný život, ale zase ne takový, aby si mohl něco navíc dovolit. Vzhledem ke skutečnosti, že všechny dosud navštívené vzdělávací akce pro seniory byly zadarmo, mohl se jich účastnit dle své úvahy neomezeně.

Respondent má již samostatné děti, jeho manželka má své zájmy, účast na vzdělávacích akcích mu nikdo nezakazuje. Svůj volný čas oba tráví dle svých zájmů a zálib.

Závěr:

- Respondent již v produktivním věku se aktivně zúčastňoval různých akcí
- V současné době se účastní akcí pořádaných Městskou knihovnou a Kulturním klubem Duha dle svého výběru

- Nabídky témat akcí hodnotí jako dostatečné, i když je relativně málo témat, které by ho zajímaly
- Kvalitu vzdělávacích akcí hodnotí kladně
- Finanční omezení návštěv vzdělávacích akcí vidí v případě vzdělávacích akcí konaných ve vzdálenějším městě

Poznatky:

V průběhu rozhovoru s respondentem jsem nezaznamenal žádné problémy, respondent se rozpovídal k tématu rozhovoru, nezabíhal příliš do jiných oblastí, než na které byl tázán. Občas ale bylo nutno mu připomenout položenou otázku tak, abych zjistil všechny potřebné informace. Respondent ochotně spolupracoval, na konci rozhovoru jsem mu poděkoval za jeho vstřícný přístup.

6.2.Rozhovor 2

Marie, 66 let, vdova, bydlí na vesnici v rodinném domku

Má dvě děti, které bydlí mimo vesnici, má čtyři vnoučata. Má základní vzdělání, v produktivním věku pracovala v zemědělství.

Žije sama, pracuje na zahrádce, vzdělávacích akcí se ráda zúčastňuje, pokud se konají ve městě v Městské knihovně. Účastnila se dvou přednášek se spisovatelem a cestovatelem. Těchto a podobných akcí by se zúčastnila častěji, kdyby se alespoň občas konaly na vesnici.

O akcích se dozvídá hlavně z letáků, které si vždy, když je ve městě, bere sebou.

Protože bydlí na vesnici a do města musí dojíždět, je to pro ni náročné zejména z finančních důvodů, je vdova a má nízký důchod. Sice neplatí pravidelně měsíčně nájem, ale její domek také vyžaduje určité finance na údržbu, vytápění apod.

Zdravotní stav ji neomezuje, zatím žádné závažné zdravotní problémy nemá. Je sama, nikdo ji v její účasti na vzdělávacích akcích neomezuje. Spíše naopak, pokud se setkává občas s dětmi, tyto ji v tom podporují.

Závěr:

- Účast prozatím na dvou na vzdělávacích akcích pořádaných Městskou knihovnou
- Nabídka vzdělávacích akcí je podle ní dostatečná, ale až ve městě
- Na vesnici se vzdělávací akce nepořádají

- Zdravotní omezení, které by ji bránilo v účasti na akcích, nemá, zastává názor, že zdravotní omezení může starému člověku zabraňovat v účasti na akcích
- Placené akce a kurzy by podle ní představovaly značné omezení v účasti starých lidí na vzdělávacích akcích

Poznatky:

Respondentka byla v rozhovoru vstřícná, na začátku rozhovoru jsem ji podrobně vysvětlil, o jakém tématu bych s ní chtěl hovořit. V průběhu rozhovoru jsem jí musel klást otázky postupně jednu po druhé, často jsem se musel k některé otázce vracet. Respondentka však vždy ochotně odpovídala, i když její odpovědi byly stručné a vyžadovaly doplňující otázky. Rozhovor s ní se ale nesl v příjemné atmosféře. Na konci rozhovoru jsem jí poděkoval.

6.3.Rozhovor 3

Emil, 70 let, ženatý, bydlí ve městě v panelovém domě

Má dvě dospělé děti, má střední vzdělání, v produktivním věku pracoval jako vedoucí dílny. Ve 45 letech dostal částečný invalidní důchod, od této doby si přivydělával v rámci finančního limitu, u různých zaměstnavatelů.

Je aktivní člověk, který se neustále zajímá o nové věci, nerad se dívá na televizi a nevysedává před domem na lavičce. Zajímá se o historii nebo zeměpisné a poznávací témata. S kvalitou akcí je celkem spokojen, rovněž s nabídkami akcí, informace získává z programových nabídek na letáčích nebo na plakátech ve městě nebo v prostorách Městské knihovny a Kulturního klubu Duha.

Zdravotní omezení, které má, mu vůbec nezabraňuje se akcí zúčastňovat, zdravotní problémy vidí pouze v omezení pohybu. Na placené vzdělávací akce by podle něho chodil málokterý senior. Jeho manželka mu v návštěvách akcí nebrání.

Závěr:

- Občas využívá nabídek na různé akce a kurzy pořádané Městskou knihovnou nebo Kulturním klubem Duha
- Byl aktivní i v produktivním věku, dobrovolná účast na vzdělávacích akcích
- Se současnou kvalitou vzdělávacích akcí je docela spokojen, je ale pořádáno málo akcí, které ho zajímají

- Jeho zdravotní omezení, jenž by ho omezovalo ve vzdělávání, by musela být taková, která by vážným způsobem ovlivňovala jeho život
- Placené kurzy by představovaly značné finanční omezení vzdělávacích aktivit seniorů

Poznatky:

V průběhu rozhovoru jsem nezaznamenal žádné problémy, respondent ze začátku hovořil vždy k tématu položené otázky, často se ale rozpovídal mimo téma, ale když jsem položil doplňující otázku, tak se k předmětu rozhovoru obvykle vrátil. Doplňující otázky jsem musel položit prakticky u všech otázek. Respondent ale velmi ochotně spolupracoval. Na konci rozhovoru jsem mu poděkoval.

6.4.Rozhovor 4

Jan, 75 let, ženatý, bydlí na vesnici

Má nižší odborné vzdělání, v produktivním věku pracoval jako řidič. Je aktivní člověk, proto vzdělávací akce často navštěvuje. Na nabídky kurzů nebo přednášek pro seniory reaguje a vybírá si dle svých zájmů. Má zato, že vzdělávacích aktivit je málo a jejich kvalita někdy není na úrovni. Informace o vzdělávacích aktivitách by měly být více dostupné, vyslovil názor, že by letáky o vzdělávání měly být doručovány do schránek, jako je tomu u reklam. Informace o akcích získává z letáků nebo plakátů Městské knihovny nebo Kulturního klubu Duha. Akcí se zúčastňuje pouze v těchto organizacích.

Za zdravotní omezení, které by zamezovalo účasti seniorů na vzdělávacích akcích by muselo spočívat pouze v tělesném postižení pohybových orgánů. Finanční omezení spatřuje v placení vzdělávacích akcí pro seniory, myslí si, že v tomto případě by na tyto akce chodilo málo seniorů, pokud vůbec. Jeho rodina ho v účasti na vzdělávacích akcích podporuje.

Závěr:

- Zúčastňuje se vzdělávacích aktivit pořádaných Městskou knihovnou a Kulturním klubem Duha
- Do Městské knihovny chodí často na internet a pracovat s počítačem
- Počet vzdělávacích akcí pro seniory hodnotí spíše záporně, jejich kvalitu jako průměrnou
- Postrádá kurzy zdravovědy, z oblasti přírodovědné, šachy pro trénování paměti apod.

- Zdravotní omezení pro účast na vzdělávání seniorů uznává pouze jako omezení v pohybovém ústrojí
- Placené kurzy by představovaly finanční omezení seniorů, tito by, dle jeho názoru, nemohli ve většině na kurzy chodit

Poznatky:

Rozhovor s respondentem proběhl bez problémů, dobře odpovídal na otázky, občas měl snahu odbočit, z počátku jsem tomu dal volný průběh, ale asi v polovině rozhovoru jsem respondenta musel dodatečnými otázkami usměrňovat. Respondent byl ochotný vést rozhovor i delší dobu na jiné téma nebo opakovaně. Na konci rozhovoru jsem mu poděkoval.

6.5.Rozhovor 5

Anna, 74 let, vdaná, bydlí ve městě

Má středoškolské vzdělání, v aktivním věku pracovala jako administrativní pracovnice, celý život se věnovala rodině a práci.

Účastnila se s kamarádkou přednášku v Městské knihovně, byla s ní spokojená a proto návštěvy zopakovala. Dále chodila na akce pořádané Kulturním klubem Duha, byla s nimi spokojená také proto, že tam byli známí lidé. Nabídka akcí pro seniory je dostatečná, ví o existenci Univerzity třetího věku v Olomouci, pochybuje ale o tom, zda by studium zvládla. S kvalitou přednášek je také spokojená, považuje je také za užitečné trávení volného času v důchodě. Finanční omezení spatřuje v placených vzdělávacích akcích pro seniory, v tomto případě by se vzdělávacích akcích nezúčastnila. Rovněž tato respondentka spatřuje zdravotní omezení pro účast ve vzdělávacích kurzech pro seniory v postižení pohybového ústrojí. Rodina ji v její účasti na vzdělávacích akcích podporuje.

Závěr:

- Účastní se zejména aktivit pořádaných Městskou knihovnou a Kulturním klubem Duha
- Nabídku a kvalitu vzdělávacích akcí pro seniory považuje za dostatečnou
- Za zdravotní omezení pro účast seniorů na vzdělávacích akcích považuje pouze omezení související s pohybem
- Placených vzdělávacích akcí by se nemohla zúčastnit z finančních důvodů

Poznatky:

Respondentka byla na začátku rozhovoru uzavřenější, postupem rozhovoru se to ale změnilo a byla velmi otevřená. Odpovídala na všechny otázky, i když některé odpovědi byly zbytečně obšírné a bylo nutné ji trochu usměrňovat.

6.6.Rozhovor 6**Věra, 70 let, vdaná, bydlí ve městě**

V aktivním věku pracovala jako účetní a stále pracuje jako účetní. Ve své profesi se stále vzdělává a využívá i jiných než profesních kurzů k tomu, aby se dozvěděla něco nového. Při porovnání profesních kurzů a kurzů realizovaných pro seniory uvedla, že kvalita kurzů pro seniory je nižší z pochopitelných důvodů - je to zájmové vzdělávání.

Informace o vzdělávacích akcích získává na internetu, kde pravidelně sleduje stránky Městské knihovny a Kulturního klubu Duha. Finanční omezení ve formě placených kurzů pro seniory považuje pro ně za nepřiměřené, ona sama je však ochotna zaplatit kurz, který by ji dal potřebné informace pro její práci., např. kurz práce s počítačem, který by zahrnoval veškeré nové poznatky. Za zdravotní omezení pro účast na vzdělávacích aktivitách pro seniory spatřuje pouze omezení hybnosti.

Závěr:

- Aktivní účast na profesních vzdělávacích kurzech
- Částečná účast na zájmových kurzech pořádaných pro seniory
- Nabídku vzdělávacích akcí pro seniory považuje za zajímavou, ale spíše nedostatečnou, kvalita ve srovnání s profesními kurzy je nižší
- Vzdělávací aktivity pro seniory by měly být zdarma, za profesní kurzy je ochotna zaplatit
- Za zdravotní omezení pro účast seniorů na vzdělávacích akcích považuje omezení hybnosti

Poznatky:

Rozhovor s respondentkou proběhl poměrně dynamicky, odpovídala přesně na položené otázky, doplňující otázky byly použity výjimečně. Představovala spíše výjimku oproti

ostatním respondentům, což je možno přičíst také k tomu, že byla jediná, která ještě pracovala a měla přehled o dění, což se projevilo v obratnosti jejich odpovědí.

7. Závěr a doporučení pro praxi

Senioři, jako v jiných regionech ČR, zde představují specifickou skupinu obyvatel, nejen svým způsobem života, svými zájmy i potřebami, ale i svou snahou aktivně žít ve svém posledním období života.

Z ekonomického hlediska již nejsou ti produktivní, žijí ze svých důchodů, event., také z krátkodobých výdělků nebo z příležitostných příjmů dočasného zaměstnání. Tato skupina však tvoří jejich menší část. Na finanční úhradu dalšího širšího vzdělávání již tato většina finanční prostředky nemá a pokud projeví zájem, využívá zejména nabízených neplacených vzdělávacích možností podle svého rozhodnutí.

Z hlediska zdravotního jsou senioři ve své většině s postupujícím věkem specifictví svým horším zdravotním stavem, relativně dle jednotlivců horší pamětí a s tím související menší sebedůvěrou k sobě samému.

Vzorek respondentů pro kvalitativní výzkum byl sestaven tzv. metodou sněhové koule se záměrem, aby respondenti byli ve věku 65 - 75 let, neboť v této věkové skupině mají senioři více ochoty i schopnosti účastnit se aktivního života a dále se vzdělávat, než v pozdějším věku. Záměrem také bylo získat seniory, kteří žijí ve městě a také ty, co žijí na vesnici.

Při získávání respondentů jsem se setkával s určitými problémy. Oslovil jsem postupně 15 seniorů, mužů a žen, souhlasilo 8 seniorů, z toho 2 dodatečně odmítli. Zbylí oslovení senioři nebyli ochotni přistoupit na rozhovor, i když jsem se snažil je přesvědčit o anonymitě a nezávaznosti rozhovoru. Podstatu odmítnutí jsem vytyčil v jejich nedůvěře vést rozhovor na téma jejich osobního života, jejich osobních názorů a zachovat anonymitu rodin.

Respondenti byli při rozhovorech vstřícní, i když na počátku rozhovoru projevovali určitou míru nedůvěry. V některých případech jsem musel vstupovat do rozhovoru, protože se respondent dostával do podružných a často nesouvisejících témat. V těchto případech jsem volil doplňující otázky, abych se dopátral odpovědi odpovídající tématu.

Odpovědi respondentů byly zpracovány dle metodiky kvalitativního výzkumu, bylo provedeno otevřené kódování a tyto následně kategorizovány do sedmi kategorií - identifikace respondenta, účast na vzdělávacích akcích, dostatečnost akcí pro seniory,

hodnocení kvality akcí, finanční omezení účasti, zdravotní omezení účasti a postoj rodiny seniora k jeho dalšímu vzdělávání.

Ve své diplomové práci jsem se zaměřil na problematiku dalšího vzdělávání seniorů v postproduktivním věku, na jejich možnosti se dále vzdělávat a na jejich limity, které jim mohou překážet v jejich dalším vzdělávání.

Úvodní, teoretickou část jsem rozdělil na čtyři tematicky zaměřené části - kapitoly, které popisují jednotlivé fenomény seniorského života - stárnutí a stáří, změny jedince ve stáří, edukační možnosti seniorů a instituce, které jim vzdělávání umožňují. Jednotlivé podkapitoly pak specifikují a rozvádějí témata kapitol.

Na teoretickou část navazuje část výzkumná. V této části charakterizují výběr výzkumné metody - kvalitativní výzkum, postupné kroky ve výzkumu, výzkumný soubor, techniku výzkumu, pořízení dat a jejich vyhodnocení.

Závěr:

Na základě stanovených cílů výzkumu jsem zjistil, že většina respondentů, seniorů:

- má zájem a je ochotna se dále vzdělávat
- vzdělávacích akcí se zúčastnila dobrovolně proto, že byla bezplatná, resp. byl stanoven malý poplatek
- má výhrady k šíři a informovanosti o vzdělávacích akcích
- shodla se na tom, že zábranou mohou být zdravotní potíže, fyzické nebo psychické
- považovala podporu rodiny při vzdělávání za kladný postoj při svém rozhodování o dalším vzdělávání
- motivovala svou účast na vzdělávacích akcí snahou o účelné využití volného času, něco nového se dozvědět a přijít mezi lidi stejné věkové skupiny
- chtěla si dokázat, že ve svém věku není ještě konec všech životních aktivit
- požaduje přijatelnější metody výkladu v kurzech specificky pro seniory a rozšíření zajímavých témat
- má zájem studovat na U3V, zabraňují jim v tom finanční náklady a také pochybnosti, zda by toto studium zvládli

Provedený výzkum také ukázal, že účast seniorů na vzdělávacích akcích představuje významný socializační a aktivizační prvek v jejich životě. Senioři Prostějovska mají zájem se podílet na dění ve společnosti a být její aktivní součástí. Jednou z možností, aby tento zájem mohli naplnit, jim umožňuje účast na dalším vzdělávání.

Výzkum a jeho výsledky se týkají regionu Prostějovska. Zobecnění výsledků výzkumu proto nemusí být spolehlivé. Každý region má svoje seniory, o jiném podílu na produktivním obyvatelstvu, senioři mohou mít jiné názory na další vzdělávání, jiné finanční možnosti apod.

Za obecně platné mohou být brány názory na platbu za vzdělávací akce, názory na zdravotní omezení účasti na vzdělávacích akcích a názory na pozitivní podporu rodiny při účasti na vzdělávacích akcích.

Vzhledem k rostoucímu počtu seniorů v populaci představuje však edukace a aktivizace seniorů významnou součást pro udržení jejich psychického zdraví. Podpora regionů i státu v této oblasti vzdělávání je zárukou obohacení života seniorů v posledním období jejich života.

Doporučení pro praxi:

Z výzkumu vyplývá, že problematika edukace seniorů je důležitou součástí jejich osobního života. Kvalita jejich života pak souvisí s jejich začleněním do společnosti, což jim další edukace umožňuje.

- Pokud se má edukace seniorů dále rozvíjet, musí politické orgány ČR a samospráv v místních regionech vytvořit takové podmínky - informační, propagační, finanční apod., které by seniorům umožnily včasnou informovanost o akcích a dostupnost na akce tak, aby se povědomí o akcích týkala nejen města, ale celého regionu

Stáří může být aktivní, pokud se rozšíří nabídka zajímavých akcí pro seniory.

- K tomu musí přispívat i finanční zajištění vzdělávacích akcí pro seniory, platba za účast na těchto akcích nesmí snižovat jejich životní úroveň. V rozpočtu ČR je třeba vyčlenit samostatnou položku pro vzdělávání seniorů, nezávisle na financování rezortu MŠMT, krajů, vysokých škol i místních samospráv. O tuto samostatnou rozpočtovou položku by měly usilovat samotné příslušné vysoké školy.

Ke zmírnění negativního pohledu mladší generace na seniory je nutno:

- dále rozvíjet metodu vybraných přednášek v oblasti celoživotního vzdělávání společně pro seniory a studenty denního studia v oborech kultura, historie, psychologie, sociální problematiky apod. Toto by mohlo upoutat větší zájem seniorů v regionech, kde se tato možnost vzdělávání nenachází.

Dalším aspektem pro zlepšení úrovně vzdělávání seniorů je oblast organizačního zajištění vzdělávacích akcí pro seniory zejm. v regionech.

- Vzdělávací akce by měly probíhat v dopoledních hodinách nebo začátkem odpoledních hodin tak, aby se jich mohlo zúčastňovat více seniorů bydlících mimo města. Pozornost seniorů, dle oslovených respondentů, klesá nejen s věkem, ale také postupem denního času.

Důležitou součástí vzdělávacích kurzů pro seniory je používání různých vzdělávacích pomůcek. Dle názoru respondentů se tito většinou setkávali pouze s výkladem daného tématu.

- Při organizaci vzdělávacích akcí pro seniory je nutno zajistit, dle tématu akce, obrazový materiál ať již promítaný (diapozitivy) nebo fotografický nebo materiál zvukový. Tím by se zvýšila úroveň vzdělávacích akcí i pozornost seniorů
- Dalším aspektem je zajištění učebních materiálů speciálních pro seniory, přizpůsobených tématu a jejich věku. Např. při výuce používání počítače nebo výuce cizích jazyků

Důležitou součástí návštěvy vzdělávacích akcí pro seniory je jejich informovanost, zvláště pro seniory žijící mimo město. Tito senioři získávají informace pouze při návštěvě města, resp. v některých případech od svých dětí.

- Řešení se nabízí v informačních panelech ve vývěskách obecních úřadů, v letákových informacích do schránek seniorů a umožnění přístupu na počítač v místních knihovnách nebo jiných kulturních zařízeních obcí
- Informovanosti o vzdělávacích akcích seniorů by přispělo i širší využití regionálních pořadů v TV (např. Olomouckého kraje) nebo forma upoutávek v tištěných médiích kraje a měst.

8. Literatura

BENEŠOVÁ, D. *Gerontagogika*, Univerzita J. A. Komenského, Praha: 2014, s. 135 ISBN 978-80-7452-039-6

ČEVELA, R. a kol. *Sociální gerontologie*, Grada Publishing, a.s., Praha: 2012, s. 264 ISBN 978-80-247-3148-3

HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*, HBT, Praha: 2010, s. 365 ISBN 978-80-87109-19-9

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*, Portál, s.r.o., Praha: 2012, s. 407 ISBN 978-80-262-0219-6

JARVIS, P. *Adult education and lifelong learning*, RoutledgeFarmer, London: 2004, s. 382 ISBN 978-0415-31492-3

JEDLIČKA, V. a kol. *Praktická gerontologie*, Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, Brno: 1991, s. 182 ISBN 80-7013-109-8

JIRÁSKOVÁ V. a kol. *Mezigenerační porozumění a komunikace*, Eurolex Bohemia, s.r.o., Praha: 2005, s. 198 ISBN 80-86861-80-5

KALNICKÝ, J. *Celoživotní učení, edukace dospělých a seniorů*, Repronis, Ostrava: 2014, s. 104 ISBN 978-80-7329-403-8

KLEVETOVÁ, D., DLABALOVÁ, I. *Motivační prvky při práci se seniory*, Grada Publishing, a.s., Praha: 2008, s. 208 ISBN 978-80-247-2169-9

KŘIVOHLAVÝ J. *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*, Grada Publishing, a.s., Praha: 2011 s. 141 ISBN 978-80-247-3604-4

KUBÁTOVÁ, H. *Metodologie sociologie*, UP Olomouc, Olomouc: 2006, s. 198 ISBN 80-244-1549-6

LANGMEIER, J. a kol. *Vývojová psychologie*, Grada Publishing, a.s., Praha: 2006, s. 368 ISBN 80-247-1284-9

MALCOLM, S. KNOWLES a kol. *The Adult Learner*, Elsevier, Inc., London: 2005, s. 378 ISBN 978-80-0-7506-7837-7

MALÍKOVÁ, M. *Péče o seniory v pobytových sociálních zařízeních*, Grada Publishing, a.s., Praha: 2011, s. 328 ISBN 978-80-247-3148-3

MÜHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*, MU Brno, Brno: 2009, s. 203 ISBN 978-80-210-5029-7

MÜLLER, O. *Speciálněpedagogická gerontagogika*, UP Olomouc, Olomouc: 2013, s. 99 ISBN 978-80-244-3688-3

ORT, J. *Kapitoly ze sociologie stáří*, Univerzita J. A. Purkyně, Ústí n/L.: 2004, s. 116 ISBN 80-7044-636-6

PETŘKOVÁ A., ČORNANIČOVÁ, R. *Gerontagogika - úvod do teorie a praxe edukace seniorů*, UP Olomouc, Olomouc: 2004, s. 92 ISBN 80-244-0879-1

RABUŠICOVÁ, M., RABUŠIC, L. *Učíme se po celý život*, MU Brno, Brno: 2008, s. 339 ISBN 978-80-210-4779-2

SAK, P. a kol. *Sociologie stáří a seniorů*, Grada Publishing, a.s., Praha: 2012, s. 232 ISBN 978-80-247-3855-5

SALIVAROVÁ, J., VETEŠKA, J. *Edukace seniorů v evropském kontextu*, Univerzita J. A. Komenského, Praha: 2014, s. 120 ISBN 978-80-7452-102-7

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu - Postupy a techniky metody zakotvené teorie*, Albert, Boskovice. 1999, s. 196 ISBN 808583460X

STUART-HAMILTON, I. *Psychologie stárnutí*, Portál, s.r.o., Praha: 1999, s. 319 ISBN 80-7178-274-2

SVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Učební materiály pro kvalitativní výzkum v pedagogice*, MU Brno, Brno. 2007, s. 175 ISBN 978-80-210-4359-6

ŠAUEROVÁ, M. a kol. *Specifika edukace seniorů, VŠTV a sportu Palestra*, Praha: 2013, s. 224 ISBN 978-8087723-09-80

ŠERÁK, M. *Zájmové vzdělávání dospělých*, Portál, s.r.o., Praha: 2009, s. 208 ISBN 978-80-7367-551-6

ŠPATENKOVÁ, N. *Gerontagogika*, UP Olomouc, Olomouc: 2013, s. 83 ISBN 978-80-244-3653-1

ŠPATENKOVÁ, N., SMÉKALOVÁ, L. *Edukace seniorů*, Grada Publishing, a.s. Praha: 2015, s. 232
ISBN 978-80-247-5446-8

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II*, UK Karolinum, Praha: 2007, s. 461 ISBN 978-80-246-1318-5

VENGLÁŘOVÁ, M. *Problematické situace v péči o seniory*, Grada Publishing, a.s., Praha: 2007, s. 96 ISBN 978-80-247-2170-5

VIDOVIČOVÁ, L. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*, MU Brno, Brno: 2008, s. 233
ISBN 978-80 210- 4627-6

WALKER, I. *Výzkumné metody a statistika*, Grada Publishing, a.s., Praha: 2013, s. 224 ISBN 979-80-247-3920-5